

AZERBAIJANI AND ANATOLIAN TURKISH CARPETS
ÖZELLİKLERİ / SIMILAR FEATURES BETWEEN
AZERBAIJANI AND ANATOLIAN TURKISH CARPETS

Bekir DENİZ*

I-Azerbaycan ve Anadolu-Türk Halılarının Kısa Tarihçesi:

Azerbaycan'da dokuma sanatının ortaya çıkışı komşu Anadolu ve İran dokumalarının başlangıcıyla aynı tarihlere rastlar. Azerbaycan topraklarında M.Ö. II. binde halkın halıcılıkla uğraştığı bilinmektedir. M. S. VII-VIII. yy.'da gelişimini sürdüren halıcılık X. yy.'da büyük bir gelişme göstermiştir. Anılan yüzyıllarda Nahcivan, Hoy ve Salmaz şehirlerinde halı, zili ve diğer dokumalar, Erdebil ve Şirvan'da İpek ve yün dokumalarla renkli kumaş dokumalar çok yaygındı¹.

İslâm tarihçilerinden **Ebû Cafer Muhammed bin Cerir Taberî** ve **Marco Polo**'nun seyahatnamesinden XI-XII. yy.'larda Azerbaycan halıcılığının sürdüğü anlaşılmaktadır. XIV-XV. yüzyıllarda halıların Avrupa'ya ihraç edildiği ve tıpkı Anadolu halıları gibi, Avrupalı ressamların tablolarında fon olarak kullanıldığı bilinmektedir. XVI-XVII. yüzyılda, Safaviler döneminde Azerbaycan'da halıcılık çok gelişmişti. Bu dönemde halılar İstanbul, İzmir; Halep üzerinden Avrupa ve Rusya'ya satılmaktaydı. Anılan yüzyılda en güzel halıların Tebriz, Şamahı (Şirvan), Erdebil, Gence ve Berde'de dokunduğu bilinmektedir. Ancak, bu halılar kaynaklarda **Kafkas halısı** diye tanıtılmaktadır². Günümüze gelebilen en erken Azerbaycan halıları ise XVIII. yy.'dan kalmadır³ (Foto: 1).

* Prof. Dr. Ege Ünivaresitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi, 35100 Botnova-İzmir-TÜRKİYE bekirdeniz2003@yahoo.com

¹ L. Kerimov, **Azerbaydjanskiy Kover** (Azerbaycan Halıları), C. I, Bakü-Leningrad, 1961, p. 2.

² L. Kerimov, **a. g. e.**, p. 208; R. Efendiyev, **Azerbaycan Halı Seneti**, Baku, 1984, p. 67; Mira Mehmedhanova, "Azerbaycan'da Halıcılık Sanatı'nın Gelişimi", **Arış**, Y.1, S. 4, Ağustos 1997, s. 80; Röya Tağıyeva, **Azerbaycan Halçası / Azerbaijan Carpet**, Baku, 1999, pp. 24-96; H. Paşayeva, "Azerbaycan halı Sanatının Tarihine Bir Bakış", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü, S. 11, Erzurum, 2003, s. 77-94; Rasim Efendi-Toğrul Efendi, **Azerbaycan Kazah Halçalığı Mektebi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Memarlık ve İncesenat Enstitüsü Yayını, Bakı-"Elm" 2006.

³ Mira Mehmedhanova, **a. g. e.**, s. 78-81.

XVI-XVIII. yüzyıl Azerbaycan halılarında daha çok bitki motifleri hakimdir. Devrin karakterini yansıtan selvi, nar, erik ağacı ile, lâle, karanfil, nergis gibi çiçek motifleri görülür. Dallar üzerine yerleştirilen çiçekler kompozisyonu meydana getirir. Ayrıca, yine bu dönemde, Şehname'den alınan konular da görülür.

XVII. yüzyılda ülke küçük hanlık'lara bölünmüştür. Bu nedenle XVII-XVIII. yy. Azerbaycan halılarında motifler de değişir. Ancak, yine de bitki motifleri çok kullanılır. Figürlü dokumalar daha azdır. XIX. yüzyılda ise figürlü ve belli bir konuyu anlatan halılar yaygınlaşır. Özellikle XX. yy'da Karabağ, Şirvan ve Gence'de dokunan halılarda "atlı-köpekli", "köpekli-kedili" ve "ceylanlı" halılar görülür.

Azerbaycan'da, başlangıçta evlerde dokunan halı, XIX. yy.'da Kuzey Azerbaycan'ın Rusya ile birleşmesi sonrasında, bir devlet politikası olarak ele alınmış, daha sonra ise makina halıcılığı üretimine geçilmiş ve fabrika halıcılığına önem verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde, özellikle halının dört bir köşesinde, yılın mevsimlerinin konu olarak işlendiği **dört fasıl-dört mevsim** halısı denilen örneklerin halk arasında tutulması ve piyasada alıcı bulması gibi nedenlerle, el halıcılığı makina halıları karşısında kendisini korumuştur. İlk örnekleri XVI. yy.'a kadar uzanan bu tür halıların XIX. yy.'da yaygın hale geldiği mevcut örneklerden anlaşılmaktadır⁴.

El dokuması halıların piyasada daha iyi bir yer elde edebilmesi için 1926 yılında Kazak, 1927'de de Kuba'da halı sergileri açılmış, iyi halılara ödüller verilerek el dokuması halıcılığı teşvik edilmiştir. Özellikle 1928'de, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kararıyla **Azerbaycan Halı Birliği** kurulmuş, el halıcılığı bir meslek halini almış ve tekrar önemli konuma geçmiştir. Bu birlik, Azerbaycan'ın farklı bölgelerinde kurulan fabrikaları birleştirerek, iyi cins halı dokumak amacıyla onlara rehberlik etmekte ve sanat okulları ve derneklerde halıcılık öğretmiştir. Azerbaycan'da halıcılığı geliştirmek için Mimarlık ve Sanat Enstitüsü kurulmuş, 1967'de de Bakü'de **Devlet Halı Müzesi** açılmıştır⁵.

Türklerin 1071 yılında Anadolu'yu feth etmesiyle birlikte, **Türk halı sanatı** gelişimini Anadolu'da da sürdürmüştür: Türkler Ortaasya'dan

⁴ R. Efendiev, **Azerbaycan Dekoratif Tatbiki Sanatı**, Baku, 1999; R. Efendiev, "Baku Müzelerindeki Dört Mevsim Halıları", **Ariş**, Y. 1, S. 2, Ağustos 1997, s. 52-57.

⁵ G. Çamaş, **XVII-XIX. Yüzyıl Azerbaycan Halıları**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.

Anadolu'ya geldiklerinde halı geleneğini de beraberlerinde getirmişlerdir⁶. İbn Said⁷, Marko Polo⁸, İbn Batuta⁹ gibi seyyahların verdiği bilgilerden dokuma merkezlerinin de Konya, Kayseri, Kırşehir, Aksaray gibi şehirler olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu döneminden kalma bildiğimiz 23 halı mevcuttur: Bunlardan ilk sekiz tanesi Konya Alaeddin Cami'nde bulunmuştur. Bugün İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde korunan bu halılar 1905 yılında, Alman konsolosluğunda görevli Danimarkalı **Loytdved**'in delaleti ile, İsveçli F. R. **Martin** tarafından keşfedilmiştir. F. R. **Martin** bu halıları yayınlamadan, halıların resimlerini **Loytdved**' den temin eden Fredrich **Sarre**, halıları görmeden, bunlardan üç tanesini yayınlamıştır. F. R. **Martin** ise bunları, 1908 yılında, birincisi metin, ikincisi resimlerden meydana gelen iki cilt hâlinde yayınlamıştır¹⁰. Fustat'ta bulunan halılardan yedi tanesinin de Selçuklu halısı olduğu kabul edilmiştir¹¹. Daha sonra R. M. **Riefstahl** tarafından¹², 1930 yılında, Beyşehir Eşrefoğlu Cami'nde üç halı bulunmuştur. Son yıllarda, Tibet'te beş halı daha keşfedilmiştir¹³. Bu halılara dayanarak Anadolu Selçuklu halı sanatı hakkında fikir edinmekteyiz.

Selçuklu İmparatorluğu'nun, politik açıdan, 1308 yılında yıkılmasından sonra ortaya çıkan Beylikler döneminde de, halı ve düz dokuma yaygılar dokunmaya devam etmiştir: Türk Halı Sanatı Tarihinde **Beylikler Dönemi Halıları** veya **XIV-XV. Yüzyıl Anadolu Türk Halıları** diye adlandırılan bu

⁶ F. Sümer, **Anadolu'da Türk Halıcılığı'na Dair En Eski Tarihi Kayıtlar**, "Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Halıları Özel Sayısı, Ekim 1984, S. 32; O. Aslanapa-Y. Durul, **Selçuklu Halıları**, Ak Yayınları, Türk Süsleme Sanatları Serisi, No.2, İstanbul 1973, s. 58; M. Aktok-Kaşgarlı, "Türk Halıcılığının Evrensel Halıcılığa katkısı", **Türk Soylu Halklarının Halı, Kilim ve Cicim Sanatı, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildiriler, 27-31 Mayıs 1996 Kayseri**, Ankara, 1998, s.30.

⁷ F. Sümer, **a. g. e.**, s. 46-47.

⁸ O. Aslanapa-Y. Durul, **a. g. e.**, s. 58; M. Aktok-Kaşgarlı, **a. g. e.**, s. 30.

⁹ İbn Batuta (Çev. İsmet Parmaksızoğlu), **İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler**, İstanbul, 1971, s. 23; F.Sümer, **a. g. e.**, s 47-48.

¹⁰ F. R. Martin, **A History Of Oriental Carpets Before 1800**, Vienna 1908 (O.Aslanapa, **Halının Bin Yılı**, İst. 1987, s.13'den naklen).

¹¹ O. Aslanapa-Y. Durul, **a. g. e.**, s. 58; O. Aslanapa, **Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı**, İst. 1987, s.13-36; Ş. Yetkin, **Türk Halı Sanatı**, Ankara, 1991, s. 7.

¹² R. M. Riefstahl, "Primitive Rugs of The Konya Type in The Mosque of Beyshehir", **The Art Bulletin**, XIII, 1931, pp.176 vd.

¹³ O. Aslanapa, "Türk Halı Sanatında Yeni Gelişmeler", **Sanatsal Mozik**, Y.2, S.19, Mart 1997, s. 54-57; O. Aslanapa, **Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler**, s. 10-17; O. Aslanapa, **Türk Halı Sanatı'nın Tarihi Gelişimi**, s. 18-25.

halılar genellikle hayvan figürleriyle süslüdür. Bu nedenle **Hayvan Figürlü Anadolu Halıları** diye de bilinir. Bu halılar başlangıçta Rönesans dönemi ressamlarının tablolarına bakılarak tayin edilmiş, daha sonra Anadolu’da yeni örneklerinin bulunmasıyla Beylikler Devri halıları hakkında bilgiler çoğalmış ve daha önce Selçuklu dönemine ait olduğu sanılan pekçok halının da XIV-XV.yy.’dan kaldığı ortaya çıkmıştır¹⁴. Ünlü örnekleri arasında bugün Konya Etnoğrafya Müzesi’nde bulunan **horozlu halı** diye tanınan halı, İsveç’in Marby Köyü’ndeki kiliseden bulunan ve halıcılar arasında **Marby Halısı** diye tanınan örnekle, **Ming Halısı** sayılabilir.

XV-XVI. yüzyıl Erken Osmanlı Devri halılarını, XV. yüzyıl Anadolu halıları gibi, Avrupalı ressamların tablolarından tanıyoruz¹⁵. O dönemlerde Avrupa’ya ihraç edilen bu halılar Avrupa’da çok tutulmuştur. Belki bu nedenle ressamlar yaptıkları resimlerde bu halıları fon olarak kullanılmıştır. Özellikle **Hans Holbein**’in tablolarında görülen bu halılar, II. grubu Holbein tarafından hiç resmedilmediği, Lorenzo **Lotto**’nun tablolarında rastlandığı halde, **Holbein Halıları** adıyla tanınır .

XV- XVI. yüzyılda, Erken Osmanlı Devri’nde karşımıza çıkan bir başka halı grubu da **Geometrik Desenli Halılar** veya **Çengelli Halılar**’dır. Sözkonusu bu halılar da, yanlış bir isimlendirmeye **Flaman ressamların tablolarında görülen halılar** diye adlandırılır. Bunların içinde özellikle **Jan Van Eyck** ve öğrencisi **Petrus Christus** ile, **Hans Memling** resimlerinde görülür. **Jan Van Eyck** ve öğrencisi **Petrus Christus** un resimlerinde zemini eşkenardörtgen şekilli motiflerle süslü halılar ünlüdür. Sekiz köşeli yıldızların ince şeritlerle eşkenardörtgen şema verecek şekilde birleştiği ve ortalarında sekiz köşeli yıldızlarla dolgulandığı bu halılar, şekil açısından Geometrik Desenli Anadolu Halılarına benzer. **Hans Memling**’in yaptığı resimlerde görülen halılarda da zemin, Erken Osmanlı Devri

¹⁴ O. Aslanapa, “Ein Anatolischer Tierteppich Von Ende Des 15 Jahrhunderts”, **Beträge Zur Kunstgeschichte Asiens**, In Memoriam Ernest Diez, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü No:1, İstanbul, 1963, s. 173-181; K. Erdmann (çev. H.Taner), **Der Türkische Teppiche Des 15. Jahrhunderts** (15. Asır Türk Halısı), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul (tarihsiz).

¹⁵ Ch. G. Ellis., “The Ottoman Prayer Rugs”, **Textile Museum Journal**, XI / 4, December 1969, pp.4-22; Oktay Aslanapa., **Türk Art And Architecture**, London, 1971, New-York, 1972, pp. 291-301; O. Aslanapa., **Türk Halı Sanatı**, İstanbul, 1972; O. Aslanapa-Y. Durul., **a. g. e.**, s. 68-81; Ş.Yetkin., **Türk Halı Sanatı**, İstanbul, 1974, s. 43-131; O.Aslanapa., **Halının Bin Yılı**, İstanbul, 1984, s. 61-212; B. Deniz, “Osmanlı Dönemi Halıları”, **Osmanlı, Kültür ve Sanat**, Ed. G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara, 1999, s. 381-394.

halılarının birinci ve ikinci grubundaki gibi karelere bölünür. Bunların içerisine de sekizgen ve eşkenardörtgenler yerleştirilip, geometrik desenlerle bezenir¹⁶.

Osmanlı devri Anadolu-Türk halıları XVI. yy.'da altın çağına erişir: Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuda ve Batıda parlak zaferler kazandığı bu çağdaki halılar **Klâsik Osmanlı Devri Halıları** adıyla bilinir. Bu yüzyılda, özellikle İran, Azerbaycan ve Mısır ile meydana gelen siyasi ilişkiler sonucu Azerbaycan, İran ve Memluk sanatını daha yakından tanıma imkanı doğmuştur. İşte bu dönemde iki halı grubu ortaya çıkar. Bunlardan birincisi **Saray Halıları**, ikincisi **Uşak Halıları**'dır.

Klasik Osmanlı Devri Halıları'nın saray çevresinde dokunan örnekleri, Türk Halı Sanatı Trarihinde, **Saray Halıları** adıyla anılır: Çözü ve atkı iplerinde ipek, yün ve pamuk, düğüm iplerinde yün ve pamuk kullanılan bu halılar, Anadolu halılarından farklı olarak İran düğümü (sine) ile dokunmuştur. XVI. yy. da özellikle, Yavuz Sultan Selim döneminde 1516 yılında **Mercidabık**, 1517 yılındaki **Ridaniye savaşları** sonrasında Azerbaycan ve İran'dan pek çok sanatçı getirilmişti¹⁷. Hatta Kanuni, 1520 yılında, babası Yavuz Sultan Selim'in ölümünden sonra başa geçtiğinde, o günün siyaseti gereği, "babası tarafından Mısır'dan İstanbul'a getirilen 600 kadar tüccar ve ileri gelenleri serbest bırakmış, yurtlarına geri göndermişti. Ayrıca, Çaldıran Seferi'nden sonra Anadolu'ya getirilmiş olan Azerbaycan ve İranlı tacir ve zanaatkârların da ülkelerine dönmelerine izin vermişti"¹⁸. Yine, kaynaklara göre, XVI. yy.'da sarayda da çok sayıda sanatçı mevcuttu. Bunların saray için çini, seramik, kumaş ve halı deseni ürettikleri bilinmektedir. Halılardaki bu desenlerin XVI. yüzyılın süsleme sanatına bakılarak geliştirildiği anlaşılmaktadır¹⁹.

Osmanlı imparatorluğu'nun dünya ipek ticaretini elinde bulundurduğu XVI. yy.'da dokunmaya başlayan bu örnekler bir yüzyıl kadar devam etmiş, XVII. yy.'da ipek ticareti üstünlüğü İran'ın eline geçtiğinde de sona ermiştir. Üstelik, Anadolu'nun geleneksel halıları gibi bir gelişim sonucu değil, birden bire ortaya çıkmıştır. Ancak, saraylı gibi yaşamak isteyen, özellikle de Manisa, Uşak gibi saraya yakın çevrelerle, Gördes, Kula, Uşak ve Milas yörelerinde, XVII. yy. dan

¹⁶ Ş. Yetkin., **Türk Halı Sanatı**, s.73-74.

¹⁷ F. Çağman - Z. Tanındı, **Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri**, İst. 1979, s. 53; C. Ergene, "Türk Saray Halıları", **Kültür ve Sanat**, Türkiye İş Bankası Yayını, Y.4, S.13,Mart 1992, s. 27.

¹⁸ Y. Yücel, **Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 6.

¹⁹ Ş. Yetkin., **Türk Halı Sanatı**, s. 107.

XX. yy. ortalarına kadar dokunmuş, **Smyrna** (İzmir) **halıları** adıyla Avrupa'ya ihraç edilmiştir.

Bugün Anadolu'da hemen her şehir ve köyde düz dokuma ve halı dokunmaktadır. Bunlardan her biri Osmanlı dönemindeki eski halı merkezleridir. Günümüz Anadolu halıları adını verdiğimiz bu halı merkezlerinden her birinin kendine özgü renk, motif ve çeşit anlayışı vardır.

II- Azerbaycan ve Anadolu-Türk Halılarının motif ve çeşit özellikleri

Azerbaycan halıları teknik, desen ve renk açısından, kendi arasında, dört gruba ayrılır²⁰: **Kuba-Şirvan, Gence-Kazak, Karabağ ve Tebriz halıları**'dır; **Kuba-Şirvan grubu halıları** dokundukları yerlere göre, Kuba, Deveci, Konakkent halıları gibi alt gruplara ayrılır. Şirvan halıları, yine dokundukları merkezlere göre, Şamahı (Şirvan), Hereze, Aksu, Kürdemir, Hacıkabul Halıları isimleri ile tanınır. Her merkezin kendine özgü desenleri mevcuttur. Genellikle sade ama göl motifleriyle karakteristiktir. Bakü halıları Apşeron yarımadasında bulunan köylerde dokunur. İyi kalitelidir. 10 x 10 cm. de 40 x 40, 55 x 55 düğüm görülür. Hav yüksekliği 0.5 mm.'dir. Türk ve İran düğümüyle dokunur. Daha çok düğümlerinin sıklığı ile ünlüdür. Motiflerinde geometrik karakterli desenlerin yanında köşeli ve yassı yapraklar ve bitki desenleri dikkati çeker. İçlerinde figürlü örnekler de vardır.

Gence-Kazak grubu halılar, yine dokundukları bölgeler ve köylerin adıyla tanınırlar. Gence, Kasım İsmaili, Kadabey, Kazak ve Borçalı halıları ile ünlüdür. Gence'de dokunan örnekler kalite açısından diğerlerinden daha üstündür. Gence dokumaları kaynaklarda **Kazak halıları** diye tanınan örneklerle ünlüdür²¹. Kazak civarında dokunan halıların kompozisyonu **Azerbaycan Kazak halıları**'nın şematik görünüşüne sahiptir. Gence'de dokunan Kazak halılarında ise geometrik karakterli bitki desenleri görülür. Desenlerde zıt renkler kullanılır. Mevcut örnekleri Kuba-Şirvan grubu halılarına göre, daha büyük boyutludur. İçlerinde 3-10 m² büyüklüğünde örnekler vardır. Hav yüksekliği 7-11 mm.'dir. 10 x 10 cm.'deki düğüm sayısı 30 x 30, 35 x 35 arasında değişir. Kazak halıları diye

²⁰ L. Kerimov, a. g. e., p. 3; R. Efendi (Çev. Y. Akpınar), "Azerbaycan Halıları", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi**, S. 5 (arı basım), s. 143-162; G. Çamaş, a. g. e., s. 244-274; Mira Mehmethanova, a. g. e., s. 80; P. Yetimoğlu, "Azerbaycan Halıları", **Kültür ve Sanat Dergisi**, Türkiye İş Bankası Yayını, Y. 4, Sayı: 15, Eylül 1992, s. 65-67; R. Tağıyeva, a. g. e., pp. 96-166. Rasim Efendi-Toğrul Efendi, **Azerbaycan Kazak Halıçalığı Mektebi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Memarlık ve İncesenat Enstitüsü Yayını, Bakı-"Elm" 2006.

²¹ Rasim Efendi-Toğrul Efendi, a. g. e., Bakı-"Elm" 2006.

tanınan örnekleri ise Gence halılarına göre daha küçüktür. Motiflerinde **göl desenleri** hakimdir. Göl içini süsleyen desenleriyle Gence halılarından ayrılır.

Karabağ halıları Berde, Ağaçbedi, Şuşa ve Cebrail bölgelerinde dokunur. Her bölgenin dokuma merkezleri vardır. Merkezlerden her birinin dokuma motifleri birbirinden farklıdır. Özellikle Berde bölgesinde dokunan halılar XVIII. yy.'ın ikinci yarısından itibaren gelişimini Şuşa bölgesinde sürdürür. Tüm bu yöredeki halılar, uzun ve yumuşak tüylü (hav) ve gevşek dokumalıdır. Örnekleri genellikle büyük boydudur. Nahçıvan ve Lenkeran halıları bu grup halılara benzer.

İran Azerbaycanı halıları hakkında henüz yeterli bilgi yoksa da **Tebriz Bölgesi** halıları, bu konuda fikir verebilecek düzeydedir: Sözkonusu bu halılar genellikle bitki motifleriyle tanınırlar. Kıvrım dallar şeklinde verilen süslemeler, halkın **büte-buta** veya **serabend** dediği, geriye doğru kıvrılan yaprak motifleriyle karakteristiktir. Aynı süsleme Bakü grubu halılarında da görülür. Bu halıların merkezinde, kenarları bitki desenleriyle süslenmiş, zarif bir gül motifi bulunur.

Azerbaycan'da halı ve düz dokumaların (palaz) malzemesi yündür. Halılarda çözü, atkı ve düğümde yün tercih edilmekle birlikte halkın kendi koyununundan elde ettiği yün dışında pamuk da görülür. Düz dokumalarda (palaz) ise, atkı ipi pamuktur. Yine de, pamuk fazla yaygın değildir.

Azerbaycan halıları çok renklidir. Kırmızı, kahverengi, lacivert, beyaz, krem ve siyah daha çok görülür. Bunun yanısıra kahverengi-kırmızı, lacivert-kırmızı, siyah-kahverengi, kırmızı-mavi, lacivert-mavi karışımı renkler de görülür. Anadolu'da **kırçılı** diye bilinen bu tür renkli dokumalar yaygındır. Çözü ipi boyanmaz. Saf haliyle kullanılır. Halı dokumalarda, halk arasında **gülabi ilme** diye tanınan, Türk düğümü kullanılır. Ancak, **dolama ilme** diye bilinen İran düğümü de görülür. Özellikle dört mevsim halısı gibi, bezeklerinde manzara ve figürlerin hakim olduğu halılarda İran düğümü tercih edilmektedir.

Azerbaycan halılarının kenar sularında, birbiri içine girmiş (geçmeli) geometrik bezemeler **ok, minare, büta desenleri** görülür. Geçmeli geometrik bezemeler ve ok adı verilen süslemeler Anadolu-Selçuklu halılarının kenar sularında görülen sekizgen, eşkenardörtgen gibi geometrik süslemeler ve kufi yazılardan meydana gelen bezemelere (meşk) benzer. Aynı desenler günümüzde Çanakkale yöresinde görülen ve halk arasında **ok, kilit** adı verilen geometrik şekilli süslemeleri andırır.

Azerbaycan halılarının bütününde **gül, honça, turunç, padnos** gibi isimlerle adlandırılan göbek-madalyon şeması hakimdir: Geometrik karakterli bu desenleri, şekline göre, altıgen madalyonlu, sekizgen madalyonlu, kare madalyonlu, yıldız

madalyonlu, dört köşeli yıldız madalyonlu halılar şeklinde gruplandırmak mümkündür. Bu motifler zeminde yan yana veya güneş ışınları gibi dağılır şekilde (hiyerarşik sistem) bir dizilme gösterir. Halının bütününe bakıldığında, XV-XVI. yüzyıl Erken Osmanlı dönemi halılarının (Holbein halıları) şemasına benzeyen, dört adet kare alan içine yerleştirilen sekizgen veya eşkenardörtgenlerin meydana getirdiği bir kompozisyon görünümündedir (Foto. 1).

Bitki motifleri, halının geometrik desenleri dışında boşta kalan yerlerini doldurmak amacıyla yapılan ikinci derecede süsleme görünümündedir. Genellikle eski halılarda geometrik karakterlidir. Günümüz örneklerinde ise gerçeğine daha yakındır. İnsan motifleri eski halılarda geometrik, günümüz halılarında ise daha gerçekçi bir şekilde sunulur. Hayvan motifleri arasında, kuş, kaz, ördek, kuğu, koç, koyun, deve, köpek, at, kedi motifleri görülür.

Azerbaycan ve Anadolu halılarında taban halısı, seccâde halısı, namazlık halısı, eger halısı, heybe-korjin ve mafraş-farmaş tipleri görülür. Bunlardan her biri kendine özgü motiflerle süslenir.

III- Değerlendirme ve Sonuç

Azerbaycan'da halı dokumalara **halça**, düz dokumalara da **palaz** denilmektedir. Düz dokumalar arasında cecim (cicim), zili, sumak, şedde ve verni teknikli dokumalar görülür. Anadolu'da son iki dokuma tekniği yaygın değildir. Diğer dokumalar ise teknik açıdan birbirine benzer. Özellikle şedde ve verni türü dokumaların desenleri yatay karakterli (S) şekilli desenlerle bezelidir. Halk arasında deve veya ejder (ejderha) motiflerine benzetilen bu desenlerin su kültüründen kaynaklandığı kabul edilmektedir. Benzer süslemeler Anadolu dokumalarında da görülür. Bitki süslemelerinde ise **buta** deseni yaygındır.

Azerbaycan halılarında görülen zeminin kare, eşkenardörtgen veya sekizgen şekilli küçük **göl** motifleriyle süslenmesi Anadolu-Türk halılarında XV-XVI.yy.'da görülen Erken Osmanlı dönemi halılarının zemin süsleme kompozisyonuna benzer. Türk halılarındaki bu tarz süsleme, Türklerin daha Orta Asya'da iken dokudukları, Orta-Asya Türk halı sanatı kompozisyonu geleneğine dayanmaktadır: Orta Asya Türk halı sanatında, M. Ö. IV. yy.'da dokunan Pazırık halısından başlayarak halı zemininin kare, sekizgen veya eşkenardörtgenlere bölünmesi geleneği, Azerbaycan ve Anadolu Türklerinin mensubu oldukları **Oğuz boylarıyla** Azerbaycan ve Anadolu'ya gelmiş, Azerbaycan'da Selçuklular, Safaviler, Şirvanşahlar, Anadolu'da ise Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde kullanılmıştır. Günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir (Foto. 1-4).

XVII-XVIII. yüzyıl Azerbaycan halılarının zemininin, Anadolu-Türk halılarında görülen zeminin sekizgen ve eşkenardörtgenlere bölünmüş şekilleri, Erken Osmanlı dönemi halılarıyla (Holbein halıları) büyük bir benzerlik arzeder. Azerbaycan halılarının benzer örnekleri bu şemayı muhtemelen Erken Osmanlı dönemi halılarından almıştır²². Yabancılar arasında, yanlış bir isimlendirmeyeyle **Memling halıları** diye adlandırılan bu tür örnekler, XVI. yüzyıldan başlayarak, Erken Osmanlı döneminden, günümüze kadar dokunagelmıştır. Bugün hâlâ Batı Anadolu Bölgesi'nde Yunddag (Manisa), İzmir-Kemalpaşa civarında yaşayan Tekeli yöreklerinde, İç Anadolu Bölgesi'nde Emirgazi, Arısama (Karapınar-Konya) civarında, Doğu Anadolu Bölgesi'nde de Siirt, Bitlis ve Kars civarında dokunmaya devam eden bu halılarda zemin, küçük eşkenardörtgenlere veya sekizgenlere bölünür. Kaydırılmış eksenler halinde dizilen bu süslemeler halıda sanki hiç bitmeyecekmiş gibi görünen bir süsleme izlenimi verir. Bu tür süsleme özelliği, Türk halılarında, Türklerin anavatanı olan Orta Asya'dan beri kullanılan bir süsleme şeklidir. Selçuklularla Anadolu'ya gelmiş, Beylikler devrinde görülecek olan hayvan figürlü halıların zemin şemasıyla geleneğini sürdürmüş, buradan da Osmanlı dönemi halılarına geçmiştir. Günümüzde Anadolu halılarıyla gelişimini devam ettirmektedir (Foto. 1-4).

Azerbaycan'da Tebriz ve Bakü grubu halılarda görülen **buta-srabend motifi**, bitki karakterli bir süslemedir. Selvi ağacının en üstündeki dallarının geriye doğru yatması olarak tanımlanabilecek olan bu süsleme, XVI. yy.'dan itibaren halı, düz dokumalar, kumaş ve minyatürlerde görülür; Selvi ebedilik, sonsuzluk ve ölüm sembolü olarak bilinir. Bu nedenle Anadolu'da daha çok mezarlıklarda görülür. Selvi motifi Anadolu-Türk halılarında daha çok Azerbaycan ve İran'a yakın olan Kars, Ağrı, Erzurum yöresi halılarında yaygındır. Desenin aslı Azerbaycan'a özgü bir süslemedir. Azerbaycan'da yaklaşık 90 çeşit buta motifi bulunduğu söylenmektedir. Bu süsleme Azerbaycan minyatürlerinde de kullanılan bir motiftir. Özellikle XVI. yy.'da, Azerbaycan halı ve minyatürlerinin etkisiyle, Osmanlı dönemi halı, kumaş ve minyatürlerine de geçmiştir. Ancak, günümüzde yok denecek kadar azalmıştır (Foto. 5).

Azerbaycan halılarının, Erken Osmanlı dönemi halılarından aldığı, zeminin sekizgen ve eşkenardörtgenlere bölünmüş şemaları XVII. yüzyılda, halı ile ilgili kaynakların **Ejderli Kafkas Halıları** diye tanıttıkları, bir halı grubunun ortaya

²² "The Star Collection", **Halı**, "Special Prief, Issue-7th iccoc, April/May 1993, issue 68, pp. 90-103.

çıkmasını sağlamıştır²³: Anadolu'da XVII. yy.'da ortaya çıkan ve halıcular arasında **Çengelli Anadolu Halıları** veya **Geometrik Desenli Anadolu Halıları** diye anılan halılarda zemin, genellikle küçük sekizgen veya eşkenardörtgenlere bölünür. Bazı örneklerde ise halı zeminine geometrik şemaların hakim olduğu bir düzenleme dikkati çeker. Bu geometrik desenlerin çevresi de, günümüzde halkın **gıvrım** veya **yılan eğrisi** dediği, çengel şekilli süslemeler görülür. Bu desenlerden dolayı bu halılara **çengelli halılar** denir. Daha çok Manisa, Uşak ve Afyon'un içinde bulunduğu Batı Anadolu Bölgesi ve Konya, Niğde, Aksaray, Kayseri, Sivas gibi şehirlerin bulunduğu Orta Anadolu Bölgesi'nde, Kars, Erzurum gibi Doğu Anadolu Bölgesi şehirlerinde dokunan bu halılar, Kurt Erdmann'ın iddiasına göre, İstanbul, İzmir gibi liman kentlerinden değil de, batıdan doğuya doğru sıralanan adı geçen bölgelerdeki şehirlerden toplanarak Kafkasya üzerinden Avrupa'ya ihraç edilmiştir²⁴. Muhtemelen Batı ve Orta Anadolu Bölgesi'ndeki dokuma merkezlerinden toplandıktan sonra yol güzergâhı üzerinde bulunan Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki şehirler ve Azerbaycan'daki halı dokuma merkezlerinde de alınıp-satılmış, Azerbaycan'daki, benzer zemin şemasına sahip olan **ejderli Kafkas** halılarının ortaya çıkışına örneklik etmiştir (Foto.1-4).

Anadolu-Türk halılarında ejder figürü, bugünkü bilgilerimize göre, XVI. yy.'dan itibaren yaygınlaşır. Günümüze kadar da değişerek geleneğini devam ettirmiştir: Anadolu-Türk halılarında görülen ejder figürü ile Azerbaycan halılarında görülen ejder figürleri arasında büyük bir fark vardır. Azerbaycan halılarının ejderleri korkunç bir yaratık olarak tasvir edilirken, Anadolu halılarının ejderleri **bulut** ya da **yılan** şeklinde verilir. Azerbaycan ejderli halılarındaki ejder figürü, zemini üslûplaştırılmış yaprak motiflerinin (bute) meydana getirdiği sekizgenlerin içine yerleştirilen, vücudu kıvrımlar yapan yılan benzeri hayvan şeklinde verilir. Karşılıklı duran, bazen de sırt sırta vermiş ejder çiftleri şeklinde tasvir edilen örnekleri de vardır²⁵.

Azerbaycan ve Anadolu-Türk halılarının zemininde kullanılan **el motifi**, kenar sularında kullanılan geometrik karakterli bezemeler, yazıya benzer süslemeler, **minare**, **bulut** motifi, üslûplaştırılmış bitki desenleri, benzer özellikler taşır. Bu tür süslemelerin örnekleri oldukça boldur (Foto. 6-7).

²³ K. Erdmann (Çev. H. Taner), **Der Türkische Teppiche Des 15. Jahrhunderts**, s. 6-62; Ş. Yetkin, **Türk Halı Sanatı**, s. 74.

²⁴ K. Erdmann, **Der Türkische Teppiche Des 15. Jahrhunderts**, s. 74.

²⁵ V. Paşeyeva-N. Paşayev., "Ejderha Desenli Azerbaycan Halıları", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü Yayını, S. 15, Erzurum, 2005, s. 101-122.

Anadolu'da XVI. yy.'da görülen ejder figürleri, Azerbaycan minyatür sanatındaki **bulut motifi** şeklindedir. Genellikle kenar suyunda kullanılır. XVII. Yüzyıl Uşak halılarının bazı örneklerinde zemin süslemesi olarak da dikkati çeker. Özellikle XVII. yy.'da ortaya çıkan ve kaynaklarda **beyaz zeminli Uşak halıları** adıyla tanınan örnekler de çok görülür. Aynı tarihlerde Batı Anadolu Bölgesi'nde dokunan Gördes, Kula, Milas, Orta Anadolu Bölgesi'nde bulunan Kırşehir, Kayseri, Avanos, Niğde, Aksaray ve Sivas halılarında kısa kenarlarda görülür. Günümüzde, Batı Anadolu Bölgesi'nde **ayetlik**, Orta Anadolu Bölgesi'nde **sandık** diye anılan, dikdörtgen şekilli çerçeveler içine işlenir. Daha sonraki yıllarda ayetlik ve sandık bölümlerinin ortadan kalkmasıyla, zeminde çoğu kez serbest, özellikle de ortadaki göbeğin iki yanında, bazen çiçek, bazen de gerçeğine çok benzeyen yılan şeklinde işlenir. Yunddağ (Manisa) ve Ayvacık halılarında ise genellikle kenar sularında görülür ve XVI. yy.'daki şekline benzer biçimde bulut şeklinde dokunur ve halk arasında bugün **kara bulut** adıyla adlandırılır. Günümüzde halen dokunmaya devam eden, dokunan örneklerine de **karabulut halı** denir. Bu desen halk arasında, eskiden olduğu gibi, bolluk, bereket, sağlık ve şifa motifi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, yılan ya da ejder Türeyiş Destanı'ndaki gibi düşmanlık, **Er-Töştük Destanı**'ndaki gibi kahramanlık ve düşmanlık sembolü olarak da bilinir²⁶ (Foto.8).

Azerbaycan halılarındaki ejder figürlerinin sırt sırta veren veya karşılıklı durur şekilde tasvir edilmeleri Anadolu-Türk halılarında, XIV-XV. yy. halılarında görülen sırt sırta vermiş veya karşılıklı duran kuş tasvirlerine benzer. Aynı tür süslemeler Anadolu Selçuklu taş süslemelerinde de görülür. Yine Anadolu-Selçuklu taş süslemeleri arasında, Konya kalesinde bulunan ve bugün Konya taş eserleri Müzesi olarak kullanılan İnce Minareli Medrese Müzesi'ndeki örneklerinde, Kayseri-Sivas arasındaki Sultanhanı'nın köşk Mescidi'nin kemerleri üzerinde, Kayseri-Malatya arasındaki Karatay Han'ın giriş eyvanın iç tarafında, eyvan alınlığında, Azerbaycan halılarının ejder figürlerindeki gibi, vücutları birbirine dolanmış ejder örnekleri de vardır.

²⁶ Anadolu halılarındaki ejder figürleri hak. bkz. B. Deniz, "Kırşehir Halıları", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, S. III, İzmir 1984, s. 25-81; B. Deniz, "Le Motif du Dragons Dans Le Tissage de L'Anatolie-Turc / Anadolu-Türk Dokumalarında Ejder Motifi", **Milletlerarası Türk Soylu Halklarının Halı, Kilim ve Cicim Sanatı, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 21-27 Mayıs 1996 Kayseri**, Ankara 1998, pp. 87-108; B. Karamağaralı, "Ejder ve Lotus Motifi'nin Halı Seccâdelerdeki İkonografisi", **Ariş**, Y. 1, S. 4, Nisan 1998, s. 32-39.

Azerbaycan ve Anadolu-Türk halılarında görülen **kuş, köpek, koyun, koç at, deve, kedi** gibi hayvan figürleri Türk kültüründe çok görülen hayvanlardır. Kuş figürleri arasında daha çok kartal, şahin gibi yırtıcı kuşlarla, **güvercin, kumru, kaz, ördek, turna** dikkati çeker. **Kartal ve şahin**, Türkler arasında kutsal sayılan (töz-ongun) kuşlardandır. Pazırık kurganlarında bulunan keçelerde kartal tek başına resmedildiği gibi, kartal-geyik mücadelesi şeklinde de tasvir edilir. Özellikle mücadele sahnelerinde düşmanlarını yenen kuvvetli, kudretli bir hayvan olarak sayılır. Bütün ilkçağ toplumlarındaki gibi Türklerde de muhtemelen gücünden dolayı kutsal kabul edilmiştir. Anadolu Selçuklu dönemi'nde kartal ve şahin beslemek ve bunları avcı kuş olarak yetiştirmek bir meslek idi. Günümüze gelebilen, Konya İnce Minareli Medrese, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri ve Akşehir Müzelerinde bulunan avcı tasvirlerinde, mezar taşlarında kartal veya şahinle birlikte resmedilen çok sayıda örnek mevcuttur. Bugün hâlâ Ortasya'da yaşayan Türk devletleri ve akraba Türk boylarında kartal kutsal sayılan avcı bir kuş olarak kabul edilmekte ve eğitilebilir bir hayvan olarak beslenmektedir.

Azerbaycan ve Anadolu-Türk halılarında sık görülen **koyun, koç** gibi hayvanlar Türk kültüründe daha çok ölümle ilgili bir sembol sayılır ve mezar taşı olarak kullanılır. Anadolu halı ve düz dokumalarında görülen koç, koç başı veya keçi motifleri kaynaklarda "koç boynuzu örgesi" vb. isimlerle, yıllarca yanlış tanıtılmış, "doğurganlık ve üreme sembolü" olarak gösterilmiştir²⁷. Halbuki Türklerde eskiden, ölenin ruhu için tanrıya **koyun** ve **at** kurban etmek bir gelenektir. Kaynakların ifadesine göre, "**koyun, koç** ve **keçi** yünü, eti ve sütünden istifade edildiği kadar Gök Tanrıya sunulan hayvanlar arasında yer almaktaydı. **Tabgaçlar** anılan törenlerde **ak buzağı, koç** ve **at** kurban ediyorlardı. Ataların ruhları veya kötü ruhlardan korunmak için kurban edilen koyun ve keçinin, beyaz renkte olmayanları, yer tanrısının hayvanı da sayıldığından, özellikle matem törenlerinde, yere de kurban ediliyorlardı. Ayrıca koyun-koç **oniki hayvanlı Türk takviminde** yıl simgelerinden biriydi"²⁸. Öyle anlaşılıyor ki, koyun ve koç ölüm,

²⁷ G. Erbek, **Anatolische Motive Von Çatalhöyük Bis Heute**, Ankara Alman Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1985, s. 11-12; G. Erbek, "Dokuma ve İşleme Örgülerdeki Koç Boynuzu Örgesi", **Antika**, S.10, Ocak 1986, s. 28-38; M. Erbek, **Çatalhöyük'ten Günümüze Anadolu Motifleri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002, s. 30-45.

²⁸ Y. Çoruhlu, "Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1988, AKSM İstanbul**, Mezarlıklar Vakfı Yayınları, İstanbul Kasım 1999, s. 150.

yas ve bolluk ve bereket sembolüydü. **Hayvan-Ata** kültü (ongun) sayıldığından saygı duyulan bir yaratıktı (Foto.8).

İslâmiyetten evvelki **12 hayvanlı Türk takvimi** sıçan (fare), öküz, pars (kaplan veya arslan), tavşan, ejder, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuzdan meydana geliyordu²⁹: Günümüzde Azerbaycan'da mezarların koç veya koyun şeklinde yapılması, ölen kişinin erkek veya önemli bir kişi olduğunu yansıttığının yanısıra, bu hayvanlara karşı duyulan saygıyı da (ongun) göstermektedir. Ayrıca, "Türk devletleri ve akraba Türk boylarının isimleri ya da hakanlarının adları, hayvan isimleriyle anılıyordu; **Karakoyunlu, Çağatay, Tunguz**" örnek verilebilir³⁰. Bugün Anadolu'da **Şahin, Ceylan, Aslan** gibi isimler, Orta Asya'da yaşayan Türk devletleri ile Akraba Türk boylarında da **Arısdan Bab** (Arslan Baba), **Kartal, Kanat** vb. hayvan isimleri, insan ismi olarak kullanılmaktadır.

"Orta Asya'da yaşayan Türk halklarının inancına göre, ölüm günü, daha cenaze evden çıktığı anda koç kesilir. Böylece iki hayatın, iki ruhun (adamın ve hayvanın ruhu) beraberce başka dünyaya gittiklerine inanılır³¹. Kırgızlarda bir kişi akşama doğru öldüğünde cenaze sabaha kadar bekletilir. Ölenin misafir olduğu kabul edilir. Ölenin ruhuna ikram etmek için de birkaç tane koç kesilir. Yine, cenaze yemeğinde cetisi (yedinci) gününde mutlaka koç kesilir. Et ile yemek yapılır. Yemekler arasında mutlaka kurbanın etinden yapılmış beşparmak (manti) bulunur. Merhumun eşyaları, eskiden olduğu gibi, yakınları ve akrabalarına verilir. Yemeğin ardından mezar ziyareti yapılır"³².

Azerbaycan halılarında çok görülen **at** figürü Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir³³: Türk miteolojisine göre, "**at, insan ve Allah arasında aracı idi**";

²⁹ Kaşgarlı Mahmud (Çev. Besim Atalay), **Divanü Lûgat-it-Türk**, Ankara, 1985, s. 344-346; E. Esin, "Eurasia Göçebelerinin San'atının ve İslâmiyetten Evvelki Türkistan San'atının Türk Plâstik ve Tersimî San'atları Üzerindeki Bazı Tesirleri", **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 19-24 Ekim 1959, Kongreye Sunulan Tebliğler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962, s.164; Y. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 169.

³⁰ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.164-65.

³¹ K. A. Bekbalak, "Pohoronno-Pominalnaya Oryatnosti Kazahov Yujno Kazahstana" (Güney Kazakistan'da Cenaze Törenleri) (Rusça), **Obıçan İ Obriyadı Kazahov V Proşlom İ Nastoryaşem / Kazaktın Adet-Gruştarı Men Salt-Desturları: Ötkendegisi ve Bugünü**, Almatı 2001 (Rusça), p. 297, 311.

³² K. A. Bekbalak, a. g.e., pp. 294-316.

³³ E. G-Naskali, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, Türkiye Jokey Kulübü Yayını, İstanbul 1995; E. Esin, **Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, s. 257-305.

İnsanın son yolculuğunda ruhunu tanrı katına ulaştırmaktaydı³⁴. Yine, “Eski Türklerde at, şaman’ı (kam) gök yüzüne götürüp-getiren binek hayvanı sayılmaktaydı. Ayrıca şaman at yardımıyla öteki dünya’ya geçebilmekteydi. Ayrıca, baş tanrı sayılan **Ülgen**’in simgelerinden biriydi. Ayrıca Ülgen’e kurban olarak sunulan bir hayvandı. Özellikle beyaz atlar, kurbanlık olarak seçilmekteydi. Ayrıca sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı, kuvvet ve kudret sembolü kabul edilmekteydi. At sürüsüne sahip olmak zenginlik alameti sayılıyordu. İslâmi dönemde de **Hz. Muhammed**’in tanrı katına çıktığı **Burak**’da, at benzeri bir yaratık olarak betimlenmektedir”³⁵ (Foto.10).

Yine eski Türk topluluklarında, hakanlar **kurgan** denilen oda mezarlara gömülüyorlardı. Kurganlar toprak içine, oda mezar şeklinde, kare veya dikdörtgen plânlı inşa ediliyordu. Duvarları ağaç kütükleriyle kaplanıyordu. Üzeri ise, ahşap desteklerin taşıdığı, ahşap kirişlerin üzerine yerleştirilen, dışarıdan tümsek halinde görülen, mezar yerinin de kaybolmaması için, bir toprak tabakasıyla örtülüyordu. Bunun da üzerinde, iri taşların genellikle, yuvarlak veya oval şekilde, yan yana dizilmesiyle meydana getirilen, bir sınır yer alıyordu. Bazı örneklerde duvarlar ve zemin keçe ve kumaşlarla süsleniyordu³⁶. Çoğunlukla mumyalanan ceset, ağaç bir sanduka içinde muhafaza ediliyordu (bu türden, kazıda çıkartılmış bir örnek bugün Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te bulunan Tarih Müzesi’nde sergilenmektedir). Genellikle ölen kişinin hayattayken kullandığı kap-kacakları ile silahları ve at koşum takımları da mezara konuyordu. Kurganın bitişiğinde açılan bir çukura da atı gömülüyordu. Atın, ölen sahibine hizmet ettiğine inanılıyordu. **Pazırık, Noin-Ula Kurganları** gibi, birkaç katlı ve büyük yapılan kurganlarda at cesetleri ayrı mekânlara gömülüyordu³⁷. Kazak arkeoloğlara göre **Hun obaları** (kurgan) büyük

³⁴ Ş. Şombal-Kukaşev, “K Simbolike Starinnogo Kazahckogo Pominalnogo Rituyala “Tüye Şeşu”, **Obıçan İ Obrıyadı Kazahov V Proşlom İ Nastoryaşem / Kazaktın Adet-Gruştarı Men Salt-Desturları: Ötkendegisi ve Bugünü**, Almatı 2001 (Rusça), pp. 351-373.

³⁵ Y. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, s.140-142.

³⁶ A. Karamürsel, “Türklerde Mezar Geleneği”, **Türkler**, C.III, Ankara 2003, s. 76-79.

³⁷ E. Esin, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kocabalı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 154-174; O. Aslanapa, **Türk Sanatı-I, Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 1-5; N. Diyarbakırlı, **Hun Sanatı**, İstanbul 1972, s. 100-102; Kubatbek Şakieviç Tabaldiev, **Kurganı Srednevekovih Koçevih Plemyon Tyan-Şanya** (Orta Çağda Tyan-Şan Dağlarında Yaşayan Göçebelerin Mezarları (Rusça), Bişkek 1996; Y. Çoruhlu, “Kurgan ve Çadır (Yurt)’dan Kümbet ve Türbeye Geçiş”,s. 47-62;T. Yazar,”Çadır-Bark-Türbe”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, AKSM İstanbul**, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, Kasım 1999, s. 419.

yapılandı. İçlerinde 40-50 m. büyüklüğünde olanları vardır. İnsanlar, atları ve kıymetli eşyalarıyla birlikte gömülüyordu. Gryaznov'un Sibirya'da **Arjin Obası**'nda yaptığı kazıda (muhtemelen hakan mezarı), mezar odası etrafına yapılmış oadalarda 100'den fazla at çıkmıştır. Ayrıca, Kazakistan'ın Altay sınırında, **Beril Obası**'nda yapılan kazılarda da eğersiz 16 at ve at koşum takımı bulunmuştur³⁸.

Kuzey Çinde yerleşik bulunan **İlk ve Son Chao Devleti** zamanında ölen hükümdar **Ho-Lien Po-Po** (407-425) için, öndört at kurban edilmişti. Başka kurganlarda bulunan at cesetleri veya at koşum takımları bu bilgileri teyid etmektedir. Altay'daki **Kudirge Kurganı**'nda bulunan 30 kadar kurgandan her birinde, yüzleri sahile dönük yerleştirilmiş vaziyette defnedilmiş birer at bulunmuştur³⁹. Tabi ki, Pazırık Kurganları'nda bulunan atların sayısı çok fazladır ve ilginç bir şekilde, bu atların kulaklarında farklı işaretler mevcuttur. Bu işaretler her bir atın farklı kişiler tarafından hediye edildiğinin kanıtı kabul edilmektedir. Yine, atların kuyrukları kesiktir. Bu, matem anlamına gelmektedir. Hepsinin aygır olması ise kurban için erkek hayvanların tercih edildiğini göstermektedir⁴⁰.

Kazak ve Kırgızlar'da eskiden cenaze törenlerinde at yarışması düzenlenirdi. Bu amaçla Kazak ve Kırgızlarda büyük bir spor şöleni programlanırdı. Günümüzde de, "alaman bayge, çon at çabış" denilen yarışmalar yapılmaktadır. Sonuçta da merhumun ruhu için bir mızrak (tul nayza) kırılmaktaydı. Kazaklarda mızrak (tul nayza) kırmak sembolik olarak vedalaşma işaretiydi. Bu tören sırasında ölenin atı kesilir ki buna **tul at** denirdi. Atın sahibine öbür dünyada hizmet ettiğine inanılırdı. **Asta** (altıncı ay yemeği) kesilen hayvan ve ölen ait eşyaların yakınlarına verilenlerin, merhuma gittiğine inanılırdı. Bu gelenek şaman inancında da, ölenin canlılarla olan ilişkisinin kesildiğine delalet etmektedir. Bu nedenle de akrabaları bu yarışmanın sonunda, sanki ilk öldüğü gündeki gibi hüngür hüngür ağlardı⁴¹.

Yine, Kazaklarda cenaze törenlerinde birinci günde **kuday** (tanrı) için, koç ya da oğlak kesilir. Pişirilen et yendikten sonra **at** kesilir. Eğer ölen erkekse ve sevdiği bir atı varsa, özellikle bu at kesilir: Atın takımları giydirilerek binmeye hazır hale getirilir; kementi, eğeri, dizginleri (şılbir) takılır. Evin etrafında

³⁸ N. Diyarbekirli, **a. g. e.**, s. 97.

³⁹ Tilla Deniz Baykuzu, "IV ve V. Yüzyıllarda Çindeki Birkaç Hun Hükümdar Kurganı ve Türbesi Hakkında", **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, C./ V. XX. S. / N. 2, Bornova-İzmir, Aralık 2005, s. 12.

⁴⁰ Tilla Deniz Baykuzu, **a. g. e.**, s. 11-12.

⁴¹ Ş. Şombal-Kukaşev, **a. g. e.**, pp. 351-373.

döndürülür. Avluya alınır, takımları çözülür ve kesilir. Kesim sırasında, ölenin yakınları at'a “**sahibine selam söyle! toprak sana tüy olsun**” diyerek iyi dileklerde bulunurlar. Atın kanı, açılan bir çukura akıtılır veya ateşe atılır. Yele ve kuyruğu, ölen kişiye armağan edilir ve mezarına bırakılır. Atı yoksa da bu tören için at kesmek bir gelenektir. Yine 1920 yılından öncesinde bu günde at yarışları yapılırdı⁴².

Türk topluluklarında **deve** kutsal bir hayvandır: Ak-Hunlar'da **deve** bir ongun (totem) hayvanıydı⁴³. Kazak şamanların atası-**esnateli** Korkut Ata'ya ait bir deveydi. O **Korkut Ata**'nın sadık bir yoldaşı ve yardımcısıydı. Teleut şamanların elebaşısı **kıçkıl** beyaz renkli, kutsal bir deve yavrusunun (taylak) üstünde gidip-geliyordu. Bu gelenek daha sonrasında bu inanış **Hoca Ahmed Yesevî**'nin turna, **Hacı Bektaş-ı Veli**'nin güvercin kılığına girmesi şeklinde İslâmiyette de görünecek ve Tasavvufta buna **donuna bürünmek** denilecektir (Foto. 10).

Moğol masallarında da deve tengirilerin – gök gürültüsü sahiplerinin yol arkadaşı sayılmaktaydı. Şamanizme inanan eski Türk topluluklarında ritüel müzik enstrümanı **kobız**'dur. Kobız deve derisi ile kaplanıyordu. Ayrıca deve, kurban hayvanıydı. Yine baksılar da (şaman), çocuğu olsun diye, kısır kadının eline, dört farklı hayvan derisinden yapılmış ip bağlanırdı. Bunlardan en önemlisi deve derisinden yapılan ipti. Yine çocuğu olmayan baksı kadınlarının, tek hörgüçlü bir deveyi kutsal bir insanın mezarı üzerinde kesmeleri halinde, çocukları doğacağına inanılırdı. Kırgızlar, beyaz deve yavrusunun (ak taylak) kutsal olduğuna, hastalıkları kovduğuna inanırlar. Çocuğu olmayanlar deve ruhuna başvurup, beşik içine deveye benzer küçük bir taş koyar ve bu taşın deveye adanmış bir kurban olduğuna inanırlardı⁴⁴.

“**Deve motifi**, Kazakistan'da ve Orta Asya'daki diğer halk kültürlerinde kutsal bir öneme sahipti. İnsanlar onu kuvvetli bir hükümdar, zafer ve boran-fırtına tanrısı (veretragna) olarak kabul ediyorlardı. Deve ve deve kültü, Orta Asya'da ilk çağlarda, Saka (Sak) kabileleri arasında da kutsal bir motifti. M. S. V. ve VI. yüzyıllarda **Buhara hükümdarları**'nın paraları üzerinde bir tarafta ateş sunağı, diğer tarafında ise sağ tarafa doğru yürüyen deve figürü vardı.

⁴² S. E. Acıgali, “Yedisu Bölgesinde Yaşayan Halkın Cenaze ve Hayır Törenleri”, **Obıçan İ Obrıyadı Kazahov V Proşlom İ Nastoryaşem/ Kazaktın Adet-Gruştarı Men Salt-Desturları: Ötkendegisi ve Bugünü**, Kazakistan Cumhuriyetinin Bilim ve İlim Bakanlığı, Almatı, 2001 (Rusça), pp. 80-82.

⁴³ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.167; Y. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, s. 146-147.

⁴⁴ Ş. Şombal-Kukaşev, **a. g. e.**, p. 367.

Ak Hunlar'da deve, **totem hayvanı** kabul ediliyordu. Belki bu gelenekle ilgili olarak, Karahanlılar'da, erkek deve anlamına gelen **buğra** ismi çok yaygındı⁴⁵. Bugün de, Orta Asya'da yaşayan tüm Türk devlet ve sülalelerinde, deve yününden yatak yorgan yapılmakta, halı ve kilim dokunmaktadır. Aynı şekilde Anadolu'da da, yakın zamanlara kadar dokumada deve yünü de kullanılmaktaydı. Yine, Anadolu'da, köy seyirlik oyunlarında **deve oyunu** en çok canlandırılan oyunlardandır.

Yine, Varahşi şehrindeki **Buhar-Hudutlar Sarayı**'nın (Varahşi-Varahşan Sarayı) duvarlarını süsleyen resimlerden birisinde, kanatlı deve figürleriyle süslenmiş tahtta oturan hükümdar figürü yer almaktadır. Ortaçağ kaynaklarına göre **Buho, Buge** (Buhara) **hükümdarları**, deve şekilli tahtta oturuyorlardı. Yine Uygurlar dönemine ait Pencikent ile İran'daki Afrasiyap duvar resimlerinde deve figürleri vardı ve ayrıca tunçtan yapılmış deve heykelleri mevcuttu⁴⁶.

Karahanlılarda deve, kutsal bir hayvandı ve isim olarak da kullanılmaktaydı. Sözelimi hükümdar yardımcısına **boğrahan** deniyordu. Bogra **iki hörgüçlü deve** manâsına geliyordu. Yine, Kırgızların **Manas** destanında deve, Manas'ın sadık yardımcısı ve koruyucusudur. Destandaki **bura** diye adlandırılan deve siyah başlı beyaz renklidir. Manas'ın ölümünden sonra, Manas'ın türbesi kapısında, 12 sene boyunca dizi üzerinde o'nu beklemişti.

İslâmiyet öncesinde horoz yer, gök ve atalara sunulan kurban hayvanı sayılmaktaydı⁴⁷. Ayrıca, ayin ve sulh sembolü kabul edilmekteydi⁴⁸. Yakutlarda ve Dolganlar'da üzerinde kuş figürleri bulunan ve kurbanı göğe götüren yolu temsil eden (evrensel eksen-hayat ağacı) kazıklar kullanılmaktaydı⁴⁹. Günümüzde Başkurtlar, cenazeyi mezara koyan kişilere **gör sadakası** olarak canlı **horaz** (horoz) vermektedir. İslâm inancında koyun veya koç kurban hayvanı olarak gösterilmesine rağmen, Anadolu'da horoz, **adak-kurban** hayvanı kabul olarak edilir. Karşılaşılan bir kötülükten kurtulmak için veya kurtulduktan sonra horoz kesilir. Özellikle Bektaşî ve Alevî zümreler arasında yapılan merasimlerde horoz, tören hayvanı olarak kabul edilir. İslâmiyette ise, horoz çeşitli hadislerde adı geçtiği için kutsal sayılmıştır. Selçuklu ve Osmanlı dönemi maden sanatında horoz

⁴⁵ E. Esin, Eurasya Göçebelerinin San'atının, s.167.

⁴⁶ K. M. Baypakov, **Srednevekovie Goroda Kazahstana na Velikom Şelkovom Puti**, Almatı, 1998, p. 144.

⁴⁷ B. Karamağaralı, "Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti hakkında", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, C. II, 1970, s. 92-93.

⁴⁸ E. Esin, **Türk Kozmolojisi, İlk Devir Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 1979, s. 89-90.

⁴⁹ M. Eliade (Çev. İ. Birkan), **Şamanizm**, İmge kitabevi, Ankara 1999, s. 264-265.

şekilli kap-kacaklar ve ibrikler yapılmıştır. Hat, fresk, ahşap, taş ve halı sanatında da çeşitli örnekleri vardır. Ayrıca pekçok kültürde, horoz “güneş, gurur, aydınlık sembolü kabul edilir; horozun ötüşüyle güneşin doğuşu arasında bir ilişki kurulur. Yeniden doğuşun ve ölümden sonraki yaşamın sembolü sayılır⁵⁰.

Horoz, 12 hayvanlı Türk takviminde yıl simgelerinden birisidir: “Horozun cesaret, savaçılık, dürüstlük, nezaket, şeytanı def etme vasıfları mevcuttur. Bu nedenle de, söz konusu edilen özellikleri, onun bu vasıfların simgesi olmasına yol açmıştır. Sahih olmayan bir hadiste, “Allah’ın arşın altına, kanatları zümrüt ve inciyle donatılmış, horoz biçimli bir melek koyduğu, bu horozun gece bittiğinde, diğer canlı horozların ötmesi için kanatlarını açtığı” belirtilmektedir. Miraçnamelerde de bu konuyla ilgili minyatürler mevcuttur⁵¹.

Orta Asya-Türk kültüründe cennet kuşu olarak bilinen **zümrüd-ü ankâ** ve **kara kuş**, Osmanlılar döneminde, İran edebiyatı’nın tesiriyle **simurg** diye anılmaya başlamış, daha sonra da **hümâ kuşu** adını almıştır⁵². Osmanlı hükümdarını sembolize eden hümâ kuşu (**zat-ı hümâyun**), hükümdarlarının otağı üzerinde bulunurdu. Anadolu hikayelerinde, Kaf Dağı’nın ardında, yükseklerde yaşayan bir kuş olarak tasvir edilir. Ak Hun hükümdarlarının tahtının, Ankâ kuşu motifi ile süslü olduğu söylenmektedir. Ankâ kuşu, bazen tavus kuşu ile birleştirilerek de resmediliyordu. Kaynaklara göre, “Batı Türk Hakanının altın yatağı, tavus motifleriyle süslüydü⁵³. Özellikle, XIV-XV. yy. Anadolu Beylikleri dönemi halılarında, **zümrüd-ü anka** ve **tavus kuşu** motifleri görülür. Aynı yüzyıllara tarihlenen ve **Ming halısı** diye bilinen halı üzerinde de, ejder ve zümrüd-ü ankâ kuşu mücadele sahnesi yer alır.

Kaynaklara göre, Semerkand ve Buhara’da, IX-XII. yy.’larda 100’e yakın hamam vardı: X. asırda El-Mesudi’nin yazdıklarına göre, “Orta Asya’daki hamamlarda masal hayvanı **el-Anka kuşu** sık tasvir ediliyordu. Bu kuş; insan yüzlü, kartal gagalı, iki tırnaklı ve dört kanatlı olarak tasavvur ediliyordu. Bu resim, muhtemelen, estetik amaçtan çok, ritüel (tören) manâ ifade ediyordu⁵⁴.

⁵⁰ T. Yazar-A. Dündar, “Türk-İslâm Sanatında ‘Horoz’ İkonografisi, **Kök Araştırmalar**, C.II, S.1, Bahar 2000, s. 213-235.

⁵¹ Y. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, s. 148-149.

⁵² B. Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)**, C. I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1993, s.108-114.

⁵³ E. Esin, **Eurasia Göçebelerinin San’atının**, s.168.

⁵⁴ K. M. Baypakov, **a. g.e.**, , p. 87

Turna, Başkutlar ve diğer Türk topluluklarında güzelliği ve hızlı uçuşu sembolize etmekteydi⁵⁵. Kaynakların yazdıklarına göre, “İbn Fadlan 926 yılında yazdığı **Seyâhatnâme’sinde**, Başkurtlardan bir kabilenin **turnalara** saygı göstermesini, bu kuşların bir seferde düşmanlarını sesleri ile ürkütmelerine ve zafere kavuşturmalarına atfeder. Ayrıca turna, **Hoca Ahmed Yesevî’nin** semboli idi. Hoca Ahmed Yesevî turna kılığında (donuna bürünmek) görünüyordu.

Kuşu, kaz, ördek gibi su hayvanları, Türklerin eskiden beri kutsal saydıkları hayvanlardandı. “Alp-Er Tunga’nın Kazvin şehrinin banisi ve avcılıkta maharetli kızının adı, **Kaz** imiş. Balasagun’da Türk hakani’nin kızı ile kaz ve ördeklerinin yüzmesine mahsus, gümüştan bir havuzu varmış. Bu bilgilerden kaz, ördek, kuğu gibi su hayvanlarının ölümü sembolize ettiği kabul edilmektedir⁵⁶. Yakutların yaratılış efsanesinde hem ördek hem de kuğu motif olarak geçer⁵⁷. Pazırık Kurganı’nda bulunan keçeler arasında üzerinde kuğu resmi bulunan bir keçe de mevcuttur. Bugün Kazak ve Kırgızlar arasında, özellikle halılarda kuğu motifi resmedilmektedir. Yine Kazak türkü ve şarkılarında kuğu, **sevgi, muhabbet, ayrılık, ölüm** sembolü olarak işlenmektedir. Anadolu’da, bu anlamda, kuğunun yerini kumru almıştır.

Kendilerinin ongun (töz) kuşlardan türediğine inanan **Oğuzlar’da**, daha sonraları, **hayvan-Ata** inancı gelişmiş, kendilerinin **ayı, kurt, kartal, geyik, boğa, inek, koyun** vb. hayvanlardan türediklerine inanmaya başlamışlardır⁵⁸. Nitekim, bütün Türk destanlarında, Türklerin kurttan türediği anlatılır⁵⁹: Göktürkler, kendilerinin kurttan türediğine inanmaktaydı. Hunlar ve Göktürkler’in kağanın odasına dikilen tuğ’un başında kurt başı bulunduğu bilinmektedir⁶⁰. Çin kaynaklarında da, Türklerin, kurttan tüediklerini anlatmak ve bunu unutmamak için de sancaklarının üzerine altından yapılmış kurt başı taktıkları söylenmektedir⁶¹. Atatürk döneminde basılan bazı paralarda kurt başı tasviri bulunması ve Ankara’da Atatürk’ün emriyle inşa edilen Türk Ocağı binası salonunda kurt başı tasvirinin yer almasını ve bugün de bozkurt’un sembol olarak

⁵⁵ E. Esin, *Eurasya Göçebelerinin San’atının*, s.168.

⁵⁶ E. Esin, “Eurasya Göçebelerinin San’atının”, s.167-168.

⁵⁷ B. Ögel **Türk Mitolojisi (kaynakları ve açıklamaları ile destanları)**, C. I, Ankara, 1993, s. 447-449.

⁵⁸ B. Ögel, **a. g. e.**, s.33-57; Jean Paul-Roux (Çev. A. Kazancıgil), **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.191.

⁵⁹ Türeyiş destanları için bkz. B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, s. 13-57; A. Taşağıl, **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s. 110.

⁶⁰ Diyarbakirli, **a. g.e.**, s. 119.

⁶¹ A. Taşağıl, **a. g. e.**, s.112.

kabul edilmesini, bu geleneğin devamı olarak görmek gerekir. Nitekim, Anadolu destan ve hikayelerinin çoğunda kurt ve kurttan türeme anlatımları dikkati çeker. Özellikle halk inançlarında “kurt’un kutsallığına ve yaratık üstü özelliğine (tanrı) inanılır. Bununla ilgili inanışlar ve sayısız ata sözleri günümüzde hâlâ yaşamaya devam etmektedir⁶².

Orta Asya’da yaşayan pekçok toplumda yırtıcı kuşlarla, **geyik** ve **kurt**’tan türeme inancı yaygındır⁶³: Kaynakların ifadesine göre, Hunlar Avrupa’ya geçmelerinin nedenini, “dişi bir geyiğin kendilerini yeni bir yurda ulaştırmasına” bağlarlar⁶⁴. Aynı efsane İskitler’de de vardı. Onlarda da geyiğin özel bir yeri vardı⁶⁵. Aynı şekilde, eski Sibiryâ sanatında ve Budizm’de, dinî bir anlam ifade etmekteydi⁶⁶. Noin-Ula ve Pazırık Kurgan’larında ele geçirilen geyik tasvirleri veya geyik-kartal, geyik-aslan mücadelesi tasvirlerinin işlendiği keçelerdeki motifler tesadüfî değildir. Geyik günümüzde, Türk toplulukları içinde, günümüzde hâlâ şamanizmi bir din olarak kabul eden Tuvalarda at ve sığır yerine kullanılmaktadır⁶⁷. Totem inancından kaynaklanan hayvan-ata (ongun-töz) kültüne dayanmaktadır. Kutsal sayılan koyun yününden yapılan keçe üzerinde, yine kutsal sayılan geyik, kutsal kabul edilen kartal suretleri resmedilir. Anadolu Selçuklu taş süslemeciliğinde, halılarda kartal motifinin konu olarak seçilmesi bu geleneklere dayanmaktadır. Bugün de Anadolu’da geyik ve kartalla ilgili pekçok efsane vardır. Özellikle Çukurova Bölgesi’nde, Toroslar’da geçtiğine inanılan Alageyik hikayesi, bölgede ve İç Anadolu’da anlatılmaya devam edilmektedir.

Türkler gibi Macarlar’da kendilerinin geyikden türediğine inanmaktadır. Macarların milli sülalesi olan **Arpadların** ced anası **Eneb**, yani dişi geyiktir. **Enep Turul** yani **tuğrul kuşu** ile birleşir ve Arpadlar meydana gelir. İskitler, Hunlar veya Macarların eserlerinde geyik, kartal ya da kurt motiflerinin işlenmesini Macar tarihçiler bu geleneğe bağlarlar⁶⁸.

Türk kültüründe kurban edilen ve hayvan-ata (ongun-töz) kültü olarak kullanılan hayvanlar arasında **öküz**, **horoz** ve **tavuk**’da vardır: Masagetler’de

⁶² İ. Z. Eyüboğlu, **Anadolu İnanışları, Anadolu Üçlemesi-I**, İstanbul 1998, s.87-91.

⁶³ B. Ögel, **a. g. e.**, s. 569-583.

⁶⁴ B. Ögel, **a. g. e.**, 569-583; N. Diyarbakirli, **a. g. e.**, s. 118; A. Taşağıl, **Gök-Türkler**, s.112.

⁶⁵ N. Diyarbakirli, **a. g. e.**, s. 118-119.

⁶⁶ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San’atının, s.166.

⁶⁷ Lajos Ligeti, “Bilinmeyen İç Asya”, **Türkler**, C. I, Ankara 2002, s.677.

⁶⁸ László Rásonyi, “Tarihte Türklük”, **Türkler**, C. I, Ankara, 2002, s. 368-369.

(Sakalar) **at**, Hunlar'da **öküz** (ud)⁶⁹, Ak-Hunlar'da ise **deve** totem hayvanıydı⁷⁰. Kaynaklarda, Türk efsane ve minyatürlerinde Oğuz Kağan'ın **öküz** şeklinde tasvir edildiği söylenmektedir: “Bugün İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan **Zubdet-ül –tevarih**'de çift boynuzlu resmedilen cihangir'in **Oğuz Han** olduğu, yine VII. yy.'dan kalan Uygurca **Oğuzname**'de, Oğuz Han'ın **öküz** (ud) şeklinde tasvir edildiği” söylenmektedir⁷¹. Osmanlılar döneminde de öküz lâkabı önemli bir mertebeyi göstermekteydi. Bugün Ulukışla'da (Niğde) ve Kuşadası'nda (Aydın) adına yapılmış iki kervansarayını bulunan, XVII. yy. Osmanlı sadrazamlarından Mehmed Paşa, **Öküz** lâkabıyla anılıyordu ve kaynaklara da **Öküz Mehmed Paşa** adıyla geçmiştir. **Öküz** kelimesi günümüzde argoda farklı bir manâ kazanmasına rağmen, hâlâ Anadolu'da lakâb olarak kullanılmaya devam etmektedir.

Altay Türklerinin gündelik hayatta da bez ve keçeden **hayvan-ata** veya **ongun-ata** heykelleri yapıp, bunları insan gibi canlı olarak kabul ettikleri de bilinmektedir⁷². Aynı gelenek Hunlarda ve yakın zamana kadar Kazaklar'da da vardı. Hunlar dönemine ait olduğu bilinen Pazırık Kurganlarında bulunan keçelerde, üzerinde kartal-geyik, aslan-geyik mücadeleleri yanında, kanatlı aslan, geyik, fantastik kuş tasvirleri de mevcuttur. Yakın zamanlara kadar Kazaklarda insan başlı at gövdeli (kentaros) yaratık tasvirlerinin “evi, çocukları, ocağı koruyan dedeler” olduğuna inanılırdı. Evlerde, üzerinde dedelerinin şekilleri bulunan eşyalar yer alırdı⁷³. İranlı tarihçi **Gardizî** ise, XI. yy.'daki Kırgızlardan bahsederken, onlardan bazılarının rüzgâr, kaplumbağa, saksağan, şahin veya güzel ağaca taptıklarını” zikreder⁷⁴. Buradan, Türk topluluklarının totem inancından kaynaklanan nedenlerle veya varolduğunu kabul ettikleri üstün güçleri nedeniyle hayvanlara saygı duyduklarını veya taptıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Azerbaycan ve Anadolu-Türk halılarının malzemesi, düğüm şekli ve halı çeşitleri birbirine benzemektedir. Özellikle motiflerinde geometrik desenlerin kullanılması, bitki motiflerinin yer alması, zemin süslemesinin göl-göbek esasına dayanması çok yakın bir benzerlik göstermektedir.

⁶⁹ C. P. Tolstov, “Goroda Guzov, İstoriko- Etnografiçeskiye Etudi”, **Sovetskaya Etnografiya**, Akademiya Nauk Soyuz SSR, 3, Moskva-Leningrad (Ruşça), 1947, p. 78

⁷⁰ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.167.

⁷¹ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.152.

⁷² Jean Paul Roux (Çev. A. Kazancıgil), **Altay Türklerinde Ölüm**, İstanbul 1999, s.188-214.

⁷³ Lezzet Tülbasıyeva, **Kazakların Yaşam Estetiği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 59.

⁷⁴ László Rásonyi, **a. g. e.**, s. 362.

Anadolu ve Azerbaycan Türk halı ve düz dokumalarında geometrik karakterli motifler, gerçeğine çok benzeyen bitki tasvirleri, insan ve çeşitlik hayvan figürleri görülür. Halı yüzeyine güneş ışınları gibi dağılan (hiyerarşik sistem) geometrik süslemeli halı ve diğer dokumalar, XV-XVI. yy. Erken Osmanlı Dönemi halıları (Holbein) ile benzerlik taşır. Hayvan figürleri Orta Asya'da yaşayan Türk devletleri ile akraba Türk boylarında ve Anadolu'da da görülür. Hemen hepsinin de, tarihten gelen zengin bir kültür birliğinin sembolik anlamı vardır. Bu gelenekler günümüzde, farklı coğrafyalarda yaşasak bile, her Türk ülkesinde yaşamaya devam etmektedir.

SIMILAR FEATURES BETWEEN AZERBAIJANI AND ANATOLIAN TURKISH CARPETS

Bekir DENİZ*

I- Brief History of Azerbaijani and Anatolian Turkish Carpets :

Appearance of weaving craft in Azerbaijan coincided with the beginning of Anatolian and Persian (Iranian) weaving items. Azerbaijani people is known to have dealt with carpeting in 2000 BC. Carpeting progressed in 7th and 8th centuries, reaching the summit in 10th century, when Nahjevan, Hoy and Salmaz were noted for carpet, zili and other woven items, while Ardebil and Shirwan for silk, wool and coloured woven fabrics⁷⁵.

It follows from travelogue of **Ebu Jafer Muhammad bin Jerrir Taberi** and **Marco Polo**, famous travellers that Azerbaijani carpeting continued in 11 and 12th centuries too, and that carpets were exported to Europe and used as a background on paintings by European artists just as on Anatolian carpets. Carpeting developed in Azerbaijan during Safevi dynasty greatly in 16th and 17th centuries when carpets were exported to Europe and Russia through İstanbul, İzmir and Allepo. Then best carpets are known to have been woven in Tabriz, Shamahi (Sherwan), Erdebil, Genjah and Berdah, however they are recorded in publications as **Caucasian Carpets**⁷⁶. The earliest Azerbaijani carpets to survive dates back to 18th century⁷⁷ (Photo: 1).

Azerbaijani carpets from 16th through 18th centuries mostly dominated floral patterns on which motifs of cypress, pomegranate, plum trees and tulip, carnation and daffodil flowers were woven. Flowers on the branches of trees constituted the main composition of carpets, on which themes from Shahname were also woven.

⁷⁵ L. Kerimov, **Azerbaydjanskiy Kover** (Azerbaycan Halıları), C. I, Bakü-Leningrad, 1961, p. 2.

⁷⁶ L. Kerimov, **a. g. e.**, p. 208; R. Efendiyev, **Azerbaycan Halg Seneti**, Baku, 1984, p. 67; Mira Mehmedhanova, "Azerbaycan'da Halıcılık Sanatı'nın Gelişimi", **Arış**, Y.1, No. 4, Agustus 1997, p. 80; Röya Tağıyeva, **Azerbaycan Halçası / Azerbaijan Carpet**, Baku, 1999, pp. 24-96; H. Paşayeva, "Azerbaycan halı Sanatının Tarihine Bir Bakış", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü, No. 11, Erzurum, 2003, p. 77-94; ; Rasim Efendi-Toğrul Efendi, **Azerbaycan Kazah Halçalığı Mektebi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Memarlık ve İncesenat Enstitüsü Yayını, Bakı-"Elm" 2006.

⁷⁷ Mira Mehmedhanova, **a. g. e.**, p. 78-81.

In 17th century, Azerbaijani territories were divided into lesser administrative sections called Khanliks, accordingly woven patterns on carpets varied during the period of 17th and 18th centuries, but generally floral patterns were chosen. Carpets woven in Karabakh, Sherwan and Genjah contained motifs of dogs, cats and antelopes which described given or known themes and stories. Carpets woven at homes were later mass-produced during the age of Russian North-Azerbaijani union in 19th century as a result of the state policy. However, because those woven at homes described four seasons on their corners and were accordingly named **fourtimes-four seasons carpets**, home-woven items could survive despite their mass-production. It is clear from the present or surviving examples that such carpets date back to 16th century and become widespread and popular through 19th century⁷⁸.

In order that hand woven carpets should be promoted better in the markets, carpet exhibitions were held in Kazak and Kuba in 1926 and 1927 respectively with the best items being rewarded to encourage hand woven or home-produced carpeting. **Azerbaijani carpeting union** was established by the related declaration of Azerbaijani Republic in 1928 in particular and hand-woven carpeting was of great importance again to become a profession. This union led factories in various parts of Azerbaijani to get together and manufacture highest-quality items and taught arts and crafts schools and societies how to weave carpets. The institute of Architecture and Arts was established to encourage carpeting in Azerbaijan and the **state museum of carpets** opened in Baku in 1967⁷⁹.

With Turkish troops and tribes conquering Anatolia in 1071, **Turkish carpeting** continued to progress there as well. Turkish tribes and communities brought their tradition of carpeting from central Asia to Anatolia⁸⁰. It follows from publications of Ibn Said⁸¹, Marco Polo⁸² and Ibn Batuta⁸³, famous travellers that Konya, Kayseri, Kırşehir and Aksaray were major centers of carpet weaving.

⁷⁸ R. Efendiev, **Azərbaycan Dekorativ Tatbiki Sanatı**, Baku, 1999; R. Efendiev, "Baku Muzelerindeki Dört Mevsim Halıları", **Arış**, Y. 1, No. 2, Augustos 1997, p. 52-57.

⁷⁹ G. Çamaş, **XVII-XIX. Yüzyıl Azərbaycan Halıları**, A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.

⁸⁰ F. Sümer, **Anadolu'da Türk Halıcılığı'na Dair En Eski Tarihi Kayıtlar**, "Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Halıları Özel Sayısı, Ekim 1984, p.32; O. Aslanapa-Y. Durul, **Selçuklu Halıları**, Ak Yayınları, Türk Süsleme Sanatları Serisi, No.2, İstanbul 1973, p. 58; M. Aktok-Kaşgarlı, "Türk Halıcılığının Evrensel Halıcılığa katkısı", **Türk Soylu Halklarının Halı, Kilim ve Cicim Sanatı, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildiriler**, 27-31 Mayıs 1996 Kayseri, Ankara, 1998, p.30.

⁸¹ F. Sümer, **a. g. e.**, p. 46-47.

There are 23 carpets left behind from the era of Anatolian Seljuki state. The first eight ones were found in Alaeddin Mosque in Konya , which are now exhibited in the Museum of Turkish and Islamic Works in İstanbul and discovered in 1905 by F.R.Martin from Sweden who was enlightened by Loytdved of Denmark who worked for German consulate. Before F. R.Martin published those carpets, Friedrich Sarre published the three ones after taking them from Loytdved⁸⁴. On the other hand, F.R. Martin published them in two issues, one of which was in text and the other with pictures in 1908. Seven carpets of those found in Fustat were accepted to be Seljuki items⁸⁵. Later **Mr. Riestahl**⁸⁶ found three carpets in Beyşehir Eşrefoğlu Mosque in 1938 as well. In recent years, five carpets have been found in Tibet⁸⁷, by means of which we can be informed on Anatolian Seljuki carpeting art.

Following the political downfall of Seljuki Empire in (1308), Beiliks witnessed weaving carpets and plain woven items. The carpets seperated into two ages called **Beiliks and 14th and 15th Anatolian Turks** were mostly ornamented with animal figures or patterns which are therefore called **Animal-patterned Anatolian carpets as well**. Those carpets were sold abroad, especially to Europe where famous painters described them in what they painted, or pictures known as initial informative resources on them, different examples of which had been discovered in Anatolia, knowledge of carpets from Beiliks era increased and those believed to have originated from Seljuki period were in fact found to belong to 14th and 15th centuries⁸⁸, among which were **the carpets with a rooster** on them, called rooster carpet now exhibited in Konya Ethnography Museum, the one named **marby**

⁸² O. Aslanapa- Y. Durul, **a. g. e.**, p. 58; M. Aktok-Kaşgarlı, **a. g. e.**, p. 30.

⁸³ İbn Batuta (Trans: İsmet Parmaksızoğlu), **İbn Batuta Seyahatnâmesi'nden Seçmeler**, İstanbul, 1971, p. 23; F. Sümer, **a. g. e.**, p. 47-48.

⁸⁴ F. R. Martin, **A History Of Oriental Carpets Before 1800**, Vienna 1908 (O. Aslanapa, **Halının Bin Yılı**, İst. 1987, p.13'den naklen).

⁸⁵ O. Aslanapa-Y. Durul, **a. g. e.**, p. 58; O. Aslanapa, **Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı**, İst. 1987, p.13-36; Ş. Yetkin, **Türk Halı Sanatı**, Ankara, 1991, p. 7.

⁸⁶ R. M. Riefsthl, "Primitive Rugs of The Konya Type in The Mosque of Beyshehir", **The Art Bulletin**, XIII, 1931, pp.176 vd.

⁸⁷-O. Aslanapa, "Türk Halı Sanatında Yeni Gelişmeler", **Sanatsal Mozik**, Y.2, S.19, Mart 1997, s. 54-57; O. Aslanapa, **Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler**, s. 10-17; O. Aslanapa, **Türk Halı Sanatı'nın Tarihi Gelişimi**, s. 18-25.

⁸⁸ O. Aslanapa, "Ein Anatolischer Tierteppich Von Ende Des 15 Jahrhunderts", **Beiträge Zur Kunstgeschichte Asiens**, In Memoriam Ernest Diez, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü No:1, İstanbul, 1963, s. 173-181; K. Erdmann (çev. H.Taner), **Der Türkische Teppiche Des 15. Jahrhunderts** (15. Asır Türk Halısı), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul (tarihsiz).

carpet discovered in a church in marby village in Swedish and that called **ming carpet**.

Early Ottoman era carpets from 15th and 16th centuries are recognised through paintings by European painters as well as through Anatolian carpets from 15th century⁸⁹. Those carpets exported to Europe used to become popular across this continent therefore perhaps painters used such carpets as background on their works. Especially those seen on the tables of **Hans Holbein** are called Holbein although the second series of paintings were not painted by **Holbein** himself but found on **Lotto's works**.

Another group of carpets which appeared during early Ottoman period 15th and 16th centuries are **geometric patterned works on Çengelli (hooked) carpets** which are also misnamed after **Flemish artists as those seen on Flemish artists** among which are the ones painted by **Jan Van Eyck** and his students, **Petrus Christus**, and **Hans Memling**. The carpets whose backgrounds are ornamented with lozenges were popular in particular thanks to the fact that paintings of **Jan Van Eyck** and **Petrus Christus** described them comprehensively. Those on which eight pointed stars combine to form a lozenge with their thin-cut stripes and eight points stars were used to fill their central sections which are identical with **geometric patterned Anatolian carpets in form**. On those described by **Hans Memling** and seen on his works, the backgrounds is divided into squares such as an those from group 1 and group 2 of early Ottoman period carpets. Into those squares were embeded octagonal and lozenges and decorated with geometric figures⁹⁰.

Anatolian Turkish carpets in Ottoman Empire reached their golden age in 16th century, when Ottomans achieved great victories in both west and east during the above –said period, **the carpets are known as classical Ottoman era's items**. Thanks to close relationships with Egypt, Iran and Azerbaijan, Persian and Memluk arts could be known comprehensively, when there appeared two types of items one of which is called Palaces, **imperial** and the other one **Uşak carpets**.

⁸⁹ Ch. G. Ellis., "The Ottoman Prayer Rugs", **Textile Museum Journal**, XI / 4, December 1969, pp.4-22; Oktay Aslanapa., **Türkish Art And Architecture**, London, 1971, New-York, 1972, pp. 291-301; O. Aslanapa., **Türk Halı Sanatı**, İstanbul, 1972; O. Aslanapa-Y. Durul., **a. g. e.**, s. 68-81; Ş.Yetkin., **Türk Halı Sanatı**, İstanbul, 1974, s. 43-131; O.Aslanapa., **Halının Bin Yılı**, İstanbul, 1984, s. 61-212; B. Deniz, "Osmanlı Dönemi Halıları", **Osmanlı**, Kültür ve Sanat, Ed. G. Eren, Yeni Türkiye Yayınları, C. 11, Ankara, 1999, s. 381-394.

⁹⁰ Ş. Yetkin., **Türk Halı Sanatı**, s.73-74.

The examples woven in and around the Ottoman palace or governance are named palace or **imperial carpets among those of classical Ottoman carpets** whose warps and wefts were silk and cotton threads and whose binding fibres were wool and cotton and differently woven with Persian knot, called Sine from Anatolian weaving. Following **Mercidabık** and **Ridaniye battles** in 1516 and 1517 respectively, many artist and masters of carpets were brought to İstanbul from Iran and Azerbaijan⁹¹. Also when **Kanuni** reigned the Ottoman Empire following the death of his father, **Yavuz Sultan Selim**, he liberated in 1520 some tradesmen and famous people enslaved and brought to İstanbul from Egypt by his father under the politics of the time and sent them back to their nativelylands. In addition, he allowed Persian and Azerbaijani tradesmen and craftsmen to go back to their native countries who had been forced to come to İstanbul and Anatolia by his father, Selim just after the **battle of Çaldıran**⁹². It follows from the related sources that many artists, craftsmen and tile masters worked for the Ottoman Palace to produce fabrics, ceramics tiles and carpet patterns, with the latter being known to be inspired from embroidery art developed during 16th century⁹³.

These carpet examples were woven during 16th century when Ottoman Empire dominated silk trade allover the word until 17th century when Iran seized the related process of trade. Therefore, Ottomans lost their superiority in silk to Iran, furthermore, silk weaving and trades on carpets appeared spontaneously and suddenly without being evolved unlike traditional Anatolian carpets evolved from a given process. However, they were woven and widely held by those who wished to live as if they had been rich or palace-class people especially in cities of Uşak and Manisa where palace-imperial links were strong and in Gördes, Kula, Milas from 17th to 20th centuries, and exported to Europe under the title (trade mark) of **Smyrna (İzmir) carpets**.

Plain weaving are still popular and carpets woven today in almost all towns and villages across Anatolia, which used to be traditional carpet centers during the Ottoman era that today we call Anatolian carpets with their own and unique colour, pattern and varieties.

⁹¹ F. Çağman - Z. Tanındı, **Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri**, İst. 1979, s. 53; C. Ergene, "Türk Saray Halıları", **Kültür ve Sanat**, Türkiye İş Bankası Yayını, Y.4, S.13, Mart 1992, s. 27.

⁹² Y. Yücel, **Muhteşem Türk Kanuni İle 46 Yıl**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 6.

⁹³ Ş. Yetkin., **Türk Halı Sanatı**, s. 107.

II. Pattern and Variety Features of Azerbaijani and Anatolian Carpets

Azerbaijani carpets are divided into four groups in pattern, technique and colour⁹⁴: Kuba-Shirvan, Gence-Kazak, Karabag and Tebriz items. Kuba-Shirvan carpets can be subgrouped as Kuba, Deveci, Konak, Kent etc. According to where they are woven, Shirvan items are known variously as Shamahy (Shirvan), Hereke, Aksu, Kürdemir, Hacıkabul where they are woven as well. Every known center of weaving above mentioned have their unique figures and patterns which are modestly characterised by lake motifs. Baku carpets are woven in the villages on Apsheron peninsula. They are of high quality and woven with 40 x 40, and 55 x 55 knots on per 10 x 10 cm. They have an height of 0,5 mm. with Turkish and Persian knots which are highly compacted on each square centimeters. Their patterns are mostly characterised with cornered and flat leaves and floral motifs as well as with geometric shapes. Among them are figure patterns too.

Gence-Kazak carpets are named after the villages and locations where they are woven such as Gence, Kasım, İsmail, Kadabey, Kazak and Borçalı. Gence items are of higher quality than all others. Gence weavings are famous for items known as **Kazak carpets** in the related publications (sources)⁹⁵. These woven in and around Kazak have schematic appearance of Azerbaijani Kazak carpets in composition. However, those woven in Gence are characterised by floral patterns in geometrical forms. The patterns used on them include colours in contrast with one another. Their present examples have higher dimensions than those in Kuba Shirvan-grup items among which are those of 3 to 10 square meter. Their hair height ranges from 7 to 11 milimeter. The number of knots ranger from 30 x 30 to 35 x 35 per 10 x 10 cm. These known as Kazak carpets are smaller than Gence items. Their motifs have rose pattern. They differ from Gence carpets in that patterns ornament tiny lakes.

Karabag carpets are woven in Berde, Ağaçbedi, Şuşa and Cebail which have all their own weaving centers which differ in their weaving motifs and patterns from one another. Those woven in Berde continued to progress in Şuşa

⁹⁴ L. Kerimov, **a. g. e.**, p. 3; R. Efendi (Translator. Y. Akpınar), “Azerbaycan Halıları”, **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi**, No. 5 (arı basım), p. 143-162; G. Çamaş, **a. g. e.**, p. 244-274; Mira Mehmethanova, **a. g. e.**, p. 80; P. Yetimoğlu, “Azerbaycan Halıları”, **Kültür ve Sanat Dergisi, Türkiye İş Bankası Yayını, Y. 4, No: 15, Eylül 1992**, p. 65-67; R. Tağıyeva, **a. g. e.**, pp. 96-166; Rasim Efendi-Toğrul Efendi, **Azerbaycan Kazah Halçalığı Mektebi**, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Memarlık ve İncesenat Enstitüsü Yayını, Bakı-“Elm” 2006.

⁹⁵ Rasim Efendi-Toğrul Efendi, **a. g. e.**, Bakı-“Elm” 2006.

following the second half of 18th century. The items of all this region are loosely woven with long and soft hair nap on them, the examples of which are generally long. Nahcevan and Lenkeran carpets are included in this group.

Although we do not have enough knowledge of Iran and Azarbaijan items, those woven in **Tebriz** can well inform us on the issue anyway. Embroideries made with bending and curved branches are popularly called **büte-buta** or **serabend** and characterised by backward-curved leave motifs which are also seen Baku group carpets whose centers have a nice rose pattern with embroidered edges around it.

The material used in carpets and plain weavings (palaz) is wool. Though weft, warps and knots are made of wool, cotton is also used in such threads as well as wool fibres obtained from sheep. In plain weaving is the cotton chosen as weft fibre, though it is not so common as sheep wool.

Azerbaijani carpets are multi colour items in which red, brown, dark blue, white, cream and black hues are mostly preferred as well as brown-red, darkblue-red, blackbrown, red-blue, darkblue-blue mixtured of colours. In Anatolia, such multi-coloured items are known as **Kırçılı** weavings or woven material, whose warp threads are not dyed but used in its pure form. In weaving carpets, Turkish knots are used under the popular name of **gulabi ilme** among people. On the other hand, **dolama ilme**, a Persian knot is also preferred only occasionally which is seen in the items on which landscapes and figures are woven in ornaments particularly in **four season carpets**.

On the borders of Azerbaijani carpets remain intertwined geometric ornaments **such as arrows, minarets and buta patterns**. Intertwined geometric patterns and ornaments called arrow seem almost identical with the borders of geometric patterns such as hexagones, squares and lozenges and with kufi-writing or manuscriptic patterns of ornaments, which can also be seen on geometric designs named **arrows** or **lock** popular in and around Çanakkale.

In almost all Azerbaijani carpets, central medallion theme is popular or widely used under different names such as **rose, honça, turunç, or padnos**. According to their shapes, they can be grouped into different hexagonal, square, lozenges, star and octagonal medallions, cross-medallions etc. such motifs lie on the ground side by side or in solar radiation. It can be seen from the whole carpet that a composition consists of octagonal or lozenge forms included in four square section similar to Holbein carpets, namely early **Ottoman items during 15th and 16th centuries** (Photo: 1).

Floral motifs or patterns seem to be secondary ornaments aimed at filling spaces except for geometric forms of the carpets. Floral patterns are of geometric character in early carpets, however they are closer to early realistic forms. In other words, they are presented or described more realistically. Among animal patterns are birds, geese, ducks, swan, ram, sheep, camels, dogs and cats motifs.

Among Anatolian and Azerbaijani items are seen floor carpets, seccade carpet, namazlık (praying) carpet, **heybe-korjin** and **mafraş-farmaş** types of carpets each of which is decorated with their unique ornaments.

III. Discussion and Conclusion

Woven carpets are called **Halça** and **plain-woven** materials **palaz** in Azarbaijan among which are ci cim, zili, sumak, şedde and verni techniques used for plain weaving fabrics, however the latter two are rarely used in Anatolia. Other weaving materials resemble one another in technical terms, especially sedde and verni type of woven materials are filled with (S) shape ornamentation which are popularly described as camel or dragon motifs supposed to have been derived from water cult. Similar ornaments appear in Anatolian woven items as well. Floral ornaments are mostly created with **buta** patterns.

The fact that, the background of Azserbaijani carpets are decorated with squares shaped or octagonal lake forms reminds us of background ornamentation or early Ottoman carpets in 15th and 16th centuries. Such ornaments in Turkish carpets date back to central Asian Turkish carpeting composition. Division of the background into octagones or lozanges in central Asian Turkish carpeting came from Pazyrk items woven IV B.C. to **Oguz tribes**, ancestors of Anatolian and Azerbaijani Turks and was used during of Seljuki, Safavi, in Azarbayjani and Seljuki Beiliks and Ottoman periods and is even today used (Photo: 1-4).

Background of Azarbayjani carpets of 17th and 18th centuries and division of the background into octagons and lozanges are quite comparable to so-called Holbein in other words, early Ottoman carpets. Azarbaijani carpets woven in this way probably resulted from early Ottoman carpeting items⁹⁶. which are wrongly identified as Memling carpets by foreigners and woven from 16th century, namely early Ottoman period to the present time. Today Tekeli nomads, Yunddağ (Manisa), Kemalpaşa (İzmir), east Anatolian tribes and nomads in Siirt, Bitlis, çud Kars, and rural people of Emirgazi, Ayvacık in central Anatolia still keep on

⁹⁶ “The Star Collection”, **Hali**, “**Special Priew**, Issue-7th ıccoc, April/May 1993, issue 68, pp. 90-103.

weaving the above mentioned items whose background is separated into octagonal, lozenge and square sections. These ornaments set in slided axes appears as if they would never end. Such an ornamental feature is a kind of pattern which has been used in Turkish carpeting since earliest times in central Asia, the motherland of all Turks. It was brought to Anatolia by Seljuki Turks, preserved the main background plan with animal figures on it during Beiliks and then passed to Ottoman era carpets. Even today it continues its mere existence in Anatolian carpets (Photo: 1-4).

But a serabend is of floral character seen on Tabriz and Baku group of carpets in Azarbaijan. This ornamentation that can be defined as a cypress tree whose upper leaves and branches bend back or down due to strong winds appeared on carpets. Plain weavings cloth and miniatures in 16th century. Cypress tree has long been known as infinity, endlessness and death symbols, which is why Anatolian cemeteries are full of cypress trees which are used as an ornamental patterns in Anatolian carpets, especially those from Kars, Ağrı and Erzurum which are neighbouring provinces close to Azarbaijan. Miniatures, fabrics and carpets, now can hardly be seen anywhere (Photo: 5).

The background plan with octagonal and lozenges from early Ottoman era in Azarbaijani carpets caused a group called **dragon caucasian** carpets to emerge in 17th century⁹⁷. When also hooked Anatolian carpets and geometrically patterned Anatolian carpets appeared which have octagonal and lozanges divided on the background. Some items included geometric patterns around which curved figures called snake curves or curvatures by people, therefore they are named hooked or curved carpets after such patterns, mostly available in Manisa, Uşak, Sivas, Kars, and Erzurum which are all famous for such carpets exported through Caucasia to Europe, with dragon carpets in Azarbaijan appearing which were inspired by eastern Anatolian cities where carpets are bought and sold in west to east direction.

Dragon/Ejder figure is known to have been widely used in Anatolian Turkish items following 16th century, with some variations emerging. There is remarkable difference between Dragon/Ejder figure in Azerbaijani carpets and that in Anatolian Turkish items; Azerbaijani dragons are described as a horrible creature, while those in Anatolian Turkish carpets are in the form of cloud or snake. Dragon figure in Azerbaijani weaving is shown as a snake-like animal placed in octagons composed of leave patterns (bute) stylised on the background. Some examples of

⁹⁷ K. Erdmann (Çev. H. Taner), **Der Türkische Teppiche Des 15. Jahrhunderts**, p. 6-62; Ş. Yetkin, **Türk Halı Sanatı**, p. 74.

dragons facing each other or staying back to back exist in the carpets as well⁹⁸ (Photo 1-4).

The hand-motif used in Azerbaijani and Anatolian Turkish carpets on the background, geometrically characteristic ornamentation on the borders, writing-alike ornaments, minarets, clouds and stylised floral patterns are of similar character, examples of which are quite abundant (Photo: 6-7).

Dragon figures in Anatolia during 16th century are in the form of a cloud seen in Azerbaijani miniature art and found also in some of Uşak carpets in 17th century, especially white-base Uşak carpets appeared in 17th century in the same form as those above. Almost in the same period, it emerged in the items woven in Gördes, Kula, Milas, Kırşehir, Kayseri, Avanos, Niğde, Aksaray and Sivas as short border material. Today, it is sewn or woven in ayetlik in western Anatolia and sandık of central Anatolia, both of which are rectangular frames. With ayetlik and sandık disappearing in later years, the background was sewn or woven with a flower on both sides or a snake figure quite similar to a real one. Yunddağı and Ayvacık carpets have them on their border band. They are woven in the same way as in 16th century in the form of a cloud called black cloud by native people today. Therefore, those woven now are named black cloud, which is regarded as the motive of abundance, health and recovery among people. In addition, the snake or dragon are known as a representation of hostility such as occurred in Türeyiş epic, and heroism and rivalry in Er Tostuk epic⁹⁹ (Photo 8).

Description of dragon figures in back to back or face to face in Azerbaijani carpets stance resembles descriptions in which birds stand face to face in Anatolian Turkish items. The same kind of ornaments can be also seen on Anatolian Seljuki stone decorations. Similarly, descriptions of dragons whose bodies intertwined each other found in the examples of İnce Minareli Medrese Art Museum located in the castle of Konya and upper as Konya Stone Works Museum, on the arches of the Sultanhan Köşk mesjît between Kayseri and Sivas and on Karatay Inn's entrance

⁹⁸ V. Paşeyeva-N. Paşayev., "Ejderha Desenli Azerbaycan Halıları", **Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi**, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Müdürlüğü Yayını, No. 15, Erzurum, 2005, p. 101-122.

⁹⁹ B. Deniz, "Kırşehir Halıları", **Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi**, E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, No. III, İzmir 1984, p. 25-81; B. Deniz, "Le Motif du Dragons Dans Le Tissage de L'Anatolie-Turc / Anadolu-Türk Dokumalarında Ejder Motifi", **Milletlerarası Türk Soylu Halklarının Halı, Kilim ve Cicim Sanatı, Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri, 21-27 Mayıs 1996 Kayseri**, Ankara 1998, pp. 87-108; B. Karamağaralı, "Ejder ve Lotus Motifi'nin Halı Seccâdelerdeki İkonografisi", **Ariş**, Y. 1, No. 4, Nisan 1998, p. 32-39.

eyvan alınlığı just the same way as in Azerbaijani carpet with dragon figures hugging each other.

On Anatolian and Azerbaijani carpets are often seen figures of **horse, camel, dog, bird, cat and sheep**. Among bird patterns are carnivorous species such as eagle, hawk and other species such as **flamingo, pigeon, goose, bird, eagle** and **hawk** have historically been considered sacred birds called **Tözongun** on felts excavated from Pazyryk courgan and eagle is described separately but occasionally, in a fight with stork, especially resulting in **eagles** beating their rivals finally. Because they are described as strong and mighty creatures. Eagle was accepted as a sacred bird probably because it was considered strong in Turks as well as in all ancient communities. During Anatolian Seljuki era, breeding eagles and hawks used to be treated as a real profession as they were used as prey-catching birds, in the inscriptions on cemetery stones and in İnce Minareli Medrese, İstanbul, Turkish and Islamic Works Museum and Akşehir Museums. Eagle is still regarded as sacred hunter bird and trained for this purpose in central Asian Turki states and relative Turkish tribes.

Sheep and **ram** frequently seen on Azerbaijani and Anatolian Turkish carpets are mostly symbolised or associated with death and inscribed on cemetery stones. Ram and ram head or goat motifs have been misused as koç boynuzu örgesi “ram horn” in sources and shown as fertility and reproduction symbols¹⁰⁰. However, it used to be a tradition for Turks to sacrifice sheep and horse to the god for the soul of the dead. It follows from the related sources that sheep, ram and goat were used for their hair, milk, meat and devoted to the god “Gök Tanrı”. Tabgaches sacrificed white calf, ram, and horse during such ceremonies. Dark coloured animals were also sacrificed for the ground god because they were associated with the god called **Yer Tanrı** due to dark or black hues of their hair, especially during funeral and mourning ceremonies. In addition, sheep and ram was one of the symbols in the yearly calendar with twelve animals¹⁰¹. It is clear that sheep and ram symbolised or represented mourning, death, abundance and

¹⁰⁰ G. Erbek, **Anatolische Motive Von Çatalhöyük Bis Heute**, Ankara Alman Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1985, p. 11-12; G. Erbek, “Dokuma ve İşleme Örgülerdeki Koç Boynuzu Örgesi”, **Antika**, No.10, Ocak 1986, p. 28-38; M. Erbek, **Çatalhöyük’ten Günümüze Anadolu Motifleri**, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 2002, p. 30-45.

¹⁰¹ Y. Çoruhlu, “Kurgan ve Çadır (Yurt)’dan Kümbet ve Türbeye Geçiş”, **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu**, 18-20 Aralık 1988, AKSM İstanbul, Mezarlıklar Vakfı Yayınları, İstanbul Kasım 1999, p. 150.

fruitfulness, therefore Animal-Ancestor cult was scared and accordingly revered by people (Photo: 8).

Pre-Islamic Turkish calendar of twelve animals were composed of mouse, ox, lion or tiger, rabbit, dragon, snake, horse, sheep, monkey, hen, dog and pig¹⁰². The fact that Azerbaijani graves are described as sheep or ram indicated femininity or masculinity of the dead person and also respect for such animals. Some names of the Turkic states and their relative tribes as well as their kings called Hakan were associated with animal names: **Karakoyunlu (Blacksheep)**, **Çağatay**, **Tunguz**¹⁰³. In both Anatolia and central Asian Turkic states, **hawk** (şahin), **gazelle** (ceylan), **lion** (arслан), **eagle** (kartal) and **kanat** (wing) are used as human names.

“Under the rituals of belief in central Asian Turkic people, a ram is sacrificed as soon as the dead has left his or her home. Therefore two souls, the dead and the sacrificed is supposed to have gone to the other world¹⁰⁴. In Kyrgyz ritual when a person is dead afternoon to evening, his/her corpse is to be kept until the next morning, thus the dead is supposed to be a guest and then one or two rams are sacrificed for his/her soul on the seventh day of the death, a ram is sacrificed to make meals with its meat one of which is made beşparmak (mantı). His or her stuff and belongings are given away to close relatives. Following the supper given for the honour of the dead person, his/her grave is visited”¹⁰⁵.

Horse figure seen on Azerbaijani carpets is of great importance in Turkish culture¹⁰⁶: According to Turkic mythology, horse was a go-between or intermediary between human being and God, bringing souls to god during the last travel of a

¹⁰² Kaşgarlı Mahmud (Trans: Besim Atalay), **Divanû Lûgat-it-Türk**, Ankara, 1985, p. 344-346; E. Esin, “Eurasia Göçebelerinin San’atının ve İslâmiyetten Evvelki Türkistan San’atının Türk Plâstik ve Tersimî San’atları Üzerindeki Bazı Tesirleri”, **Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi**, Ankara 19-24 Ekim 1959, **Kongreye Sunulan Tebliğler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962, p.164; Y. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, p. 169.

¹⁰³ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San’atının, p.164-65.

¹⁰⁴ K. A. Bekbalak, “Pohoronno-Pominalnaya Oryatnosti Kazahov Yujno Kazahstana” (Güney Kazakistanda Cenaze Törenleri) (Russian), **Obıçan İ Obrıyadı Kazahov V Proşlom İ Nastoryaşem / Kazaktın Adet-Gruştarı Men Salt-Desturları: Ötkendegisi ve Bugünü**, Almatı 2001 (Russian), p. 297, 311.

¹⁰⁵ K. A. Bekbalak, a. g.e., pp. 294-316.

¹⁰⁶ E. G-Naskali, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık**, Türkiye Jokey Kulübü Yayını, İstanbul 1995; E. Esin, **Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2004, p. 257-305.

man¹⁰⁷. Horse was also believed to bring Kam (Shaman) to the sky and back to earth. In addition, shaman could pass to the other world thanks to a horse which was one of symbols of **Ülgen**, the chief god. White horses were chosen to be sacrificed to **Ülgen** and considered their owners' close friends, patterns of their victory and symbol of power and potence. Having a herd of horses meant an indication of wealth. Islamic rhetoric and faith hold that **Muhammed the prophet** rode up to heavens of **Allah** the God on his horse called **Burak**¹⁰⁸ (Photo: 10)

The princes and emperors named Hakan were buried when they died into chambers of grave called courgan in ancient Turkic communities Turkish communities. Courgans were built into the ground in square or rectangular forms of rooms whose walls were supported with logs of wood and covered with wooden planks of woods and covered by soil, on which to place pieces of stones indicating the location of the grave¹⁰⁹. Some walls and floors were decorated with felts and cloths and death bodies were generally mummified into wooden coffins, one of which is now exhibited in the museum of History in Bishkek, the capital city of Kryghstan. Into the chamber of grave were mostly placed personal possessions of the dead, for example weapons, horse riding equipment, kitchen utensils etc. Next to the chamber of grave lies another hole into which to bury his horse which was believed to have served its rider as long as he lived. In multi storey and large courgans, bodies of horses were buried separately into different places such as in **Pazyryk, Noin-Ula courgan**¹¹⁰.

Kazakh archeologists suppose that Hun tribes built large courgans, some of which could be as large as 40-50 meters. Including dead people and their horses as well as their invaluable things. Gryaznow and his team excavated over a hundred

¹⁰⁷ Ş. Şombal-Kukaşev, "K Simbolike Starinnogo Kazahckogo Pominalnogo Rituyala "Tüye Şeşu", **Obıçan İ Obıryadı Kazahov V Proşlom İ Nastoryaşem / Kazaktın Adet-Gruştarı Men Salt-Desturları: Ötkendegisi ve Bugünü**, Almatı 2001 (Russian), pp. 351-373.

¹⁰⁸ Y. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, p.140-142.

¹⁰⁹ A. Karamürsel, "Türklerde Mezar Geleneği", **Türkler**, Vol:III, Ankara 2003, p. 76-79.

¹¹⁰ E. Esin, **Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu**, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 154-174; O. Aslanapa, **Türk Sanatı-I, Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 1-5; N. Diyarbekirli, **Hun Sanatı**, İstanbul 1972, s. 100-102; Kubatbek Şakieviç Tabaldiev, **Kurganı Srednevekovih Koçevih Plemyon Tyan-Şanya** (Orta Çağda Tyan-Şan Dağlarında Yaşayan Göçebelerin Mezarları (Rusça), Bişkek 1996; Y. Çoruhlu, "Kurgan ve Çadır (Yurt)'dan Kümbet ve Türbeye Geçiş",s. 47-62;T. Yazar,"Çadır-Bark-Türbe", **Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu, 18-20 Aralık 1998, AKSM İstanbul**, Mezarlıklar Vakfı Yayını, İstanbul, Kasım 1999, s. 419.

horses around or next to the chamber of grave, probably a cemetery for a Hakan at **Arjin courgan** in Siberia. Also, 16 horses and their associated riding equipment were excavated in **Beril plain** near Altai mountains in Kazakhstan¹¹¹.

Some 14 horses were known to have been sacrificed for **Ho-Lien Po-po** (407-425) who ruled the Chao state in Northern China, which was confirmed by the excavation of horse carcasses and riding devices in other courgans. In some 30 courgans at the side of **Kudirge in Altai**¹¹², horses were excavated with their faces turning to the shore, which were of course out numbered by those excavated from **Pazyvyk courgan**, all of which are accepted as the evidence that every horse was presented as a gift by different persons. On the other hand, the buried horses were excavated with their tails cut out, meaning that mourning process is in question. All buried horses were stallions, with male animals being chosen for sacrifices¹¹³.

Kazakhs held funeral ceremonies with horse races and for this purpose great sports organisations were held by Kazakhs and Kyrgyses which are now continued under different names such as “**alaman bayge, çon at çabiş**” and at the end of the ceremonies a spear was broken (tul nayza) which means a farewell to the dead symbolically. Meanwhile the horse of the dead person was cut as a sacrifice called “**tul at**” and therefore the sacrificed horse was believed to go on serving its rider or owner in the other world. The possessions and other items given away to his/her friends and relatives were supposed to have gone to the other world in dead, which indicates that the dead was isolated and kept away from the alive left behind on this world under the faith of shamanism. Therefore his/her relatives mourned and cried sobbingly after him/her following the competition held as if he/she had just died that day”¹¹⁴.

In Kazakh’s funeral ceremonies, a ram or goat was sacrificed for the sake of **Kuday**, the god and the meat was fried or cooked and eaten. Later a horse was cut as a sacrifice because it was his beloved horse in particular. The horse to be sacrificed was harnessed as if it could be ready for a ride and turned around the house of the late person and finally sacrificed, during which his relatives and friends told the horse “**say hello to your rider and the earth be a feather to you**” as their good wishes to him and it simultaneously. The blood of the horse was bled

¹¹¹ N. Diyarbekirli, **a. g. e.**, p. 97.

¹¹² Tilla Deniz Baykuzu, “IV ve V. Yüzyıllarda Çindeki Birkaç Hun Hükümdar Kurganı ve Türbesi Hakkında”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, C./ V. XX. S. / N. 2, Bornova-İzmir, Aralık 2005, s. 12.

¹¹³ Tilla Deniz Baykuzu, **a. g. e.**, s. 11-12.

¹¹⁴ Ş. Şombal-Kukaşev, **a. g. e.**, pp. 351-373.

into a hole or thrown into flames or fire. Its tail and mane were cut out as a present for the late or left near his grave. Even if he had no horse, it was customary for one to be sacrificed for him and horse races were held until 1920¹¹⁵.

In Turkic communities, camel was known to be a sacred animal for Akhuns, it was an **ongun** (totem) breed¹¹⁶. Estaneli, the father of Kazakh shamans was camel belonging to Korkut Ata who was accompanied by it faithfully where ever he went. The chief of **Teleut shamans** used to ride on a young white camel called **Taylak**, which was a unique tradition maintained later in Islamic forms such as disguisement of **Hodja Ahmet Yesevi** as a crane bird and of **Hadji Bektashi Veli** as a dove, and called **donuna bürünmek** under Tasavvuf belief (Photo: 10).

In Mongolian tales, **camel** was supposed to be a travelling companion of tengris, gods in other words, owners of thunderbolts. Kabiz was the ritual musical instrument of ancient Turkic communities with shamanist faith. Kabiz was covered with a camel leather on and camel was a sacrifice animal as well. Baksis or shamans tied four strings or threads made from four different animals' leathers to an infertile woman's hand so that she could give birth, one of the most important of which was camel leather string. In the same way, a one hunch camel was cut as a sacrifice over a sacred man's grave so that an infertile woman could have a baby. Kyrgyz people believed that aktaylak, a young white camel was sacred and kept illnesses away from themselves. Those who failed to have a baby or were infertile resorted to the soul of the camel and put a small stone similar to a camel into a cradle and supposed it a sacrifice devoted to the sacred camel¹¹⁷.

Camel motif was sacredly important in Kazakhstan and other central Asian folk cultures. People there believed it to be a powerful emperor and the god of victory and storm, veretragna. Camel and its associated cult is a divine motif among saka tribes in central Asia in ancient times as well. In 5th and 6th centuries, Buhara kings issued coins with a fire altar on one side and a camel pattern walking to the right on the other.

¹¹⁵ S. E. Acıgali, "Yedisu Bölgesinde Yaşayan Halkın Cenaze ve Hayır Törenleri", **Obıçan İ Obrıyadı Kazahov V Proşlom İ Nastoryaşem/ Kazaktın Adet-Gruştarı Men Salt-Desturları: Ötkendegisi ve Bugünü**, Kazakistan Cumhuriyetinin Bilim ve İlim Bakanlığı, Almatı, 2001 (Russian), pp. 80-82.

¹¹⁶ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.167; Y. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, s. 146-147.

¹¹⁷ Ş. Şombal-Kukaşev, **a. g. e.**, p. 367.

Akhuns considered camel a totem animal, perhaps therefore the name “**Buğra**” meaning camel was quite popular among Karahanlı people¹¹⁸. Even today camel hair is widely used for making bed, blanket, quilt, carpet and kilim in almost all Turkic nations and communities in Central Asia. Similarly, camel hair was used for weaving in Anatolia until recently and also camel play or game is one of the popular ones staged as a rural show in Anatolia. One of the pictures on the walls of Buhar Hudutlar Palace in Varakshi city lies a figure of a king in a throne ornamented with winged camel patterns. According to medieval sources, Buho, Buge (Buhara) kings sat in a camel-shaped throne on the wall pictures in Afrasiyap, Iran and Pencikent, Uygur country were drawn camel figures as well as brass-cast camel sculptures¹¹⁹.

Karahanlı people regarded camel as holy animal and used it as a name for their children. For example, the assistant of the king was called **Bograhan**, which meant, two hunch camel. Camel was a faithful helper and protector of **Manas** in the related epic in which the camel named **Bura** had a black head and white body. After Manas had died, it was said to have waited on its knees at the gate of his tomb for twelve years.

Before Islam, rooster was considered a sacrifice animal¹²⁰ devoted to the gods of earth and sky and ancestors¹²¹ as well as being a symbol of peace and rituals in Yakut and Dalgan cultures, some stakes with bird patterns on them were used a path leading the sacrificed animal to heavens, which was considered a universal axis-life tree then¹²². Today **Bashkurt** give alive rooster to those people to put the dead into the grave called **horoz**, meaning cock or rooster. Islam accepts sheep or ram as sacrifices, while Anatolian tradition still sees rooster as a vow animal. Following or before an evil, a rooster is cut as a vow to defeat present or potential evils. Especially among Bektashi and Alevi communities, a rooster is defined as a ritual animal. In Islam, however, rooster is regarded holy because it is mentioned in various hadiths. Seljuki and Ottoman metal arts and crafts emphasized roosters, using kitchen utensils and water ewer in rooster shapes. Fresco, wooden, stone and carpet crafts exemplified roosters on various works. In

¹¹⁸ E. Esin, *Eurasia Göçebelerinin San'atının*, p.167.

¹¹⁹ K. M. Baypakov, *Srednevekovie Goroda Kazahstana na Velikom Şelkovom Puti*, Almatı, 1998, p. 144.

¹²⁰ B. Karamağaralı, “Sivas ve Tokat'taki Figürlü Mezar Taşlarının Mahiyeti hakkında”, **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, Vol.II, 1970, p.92-93.

¹²¹ E. Esin, **Türk Kozmolojisi, İlk Devir Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, 1979, p. 89-90.

¹²² M. Eliade (Çev. İ. Birkan), **Şamanizm**, İmge kitabevi, Ankara 1999, s. 264-265.

addition, rooster is accepted as symbols of sun, pride and brightness in various cultures. People tend to correlate a rooster's singing with the sunrise and see it a symbol of rebirth and after-life¹²³.

Rooster is one of the annual signs in the twelve-animal calendar of ancient Turks. Rooster is of quality related to courage, struggle, honesty, politeness and ability to defeat evils and devils, which all therefore symbolises rooster accordingly. One of the hardly-evident hadiths says that the god placed an angel under the sky similar to rooster whose wings and tail are ornamented with emeralds and pearls so that when the night is over this angel opens its wings wide for other roosters to begin to sing, about which there are miniatures on **miraçnames**¹²⁴.

Zümrüd-ü Anka was known to Ottomans as the **bird of huma**. In Anatolian tales, it was described as a bird living beyond Caucasian mountains and in highest altitudes. The throne of Akhun's kings are said to be ornamented with Anka bird patterns. Anka bird was occasionally pictured to combine peacock and Anka bird together¹²⁵. The related sources claim that the golden bed of western Turk king was filled with descriptions of Anka bird, especially on carpets of Anatolian Beiliks era in 14th and 15th centuries are **Zümrüd-ü Anka** and **peacock patterns**. The carpet called ming item dated in the same period described the struggle between the dragon and Anka bird. This kind of bird called Zümrüd-ü Anka or blackbird in central Asian culture was named after Persian literature as **simurg** and then called the bird of huma in Ottoman period which symbolised the Ottoman emperors and covered over the imperial atag (**zat-ı hümâyün**), the state pavillon as a sign.

The sources concerned state that in 9 and 12th centuries Semerkand and Buhara cities had some 100 public baths called Hamam in Turkish in which the **Anka bird**, a tale's bird was often described as human faced, eagle beaked, two nailed and four winged creatures. Such a description of course meant ritual essence rather than esthetical aspects¹²⁶.

Crane as a flying bird symbolised beauty and quick flight in **Bashkuts** and other Turkic communities¹²⁷. According to the sources, **Ibn Faldan** wrote in 926 in his Seyahatname (Traveller's notes) that one of the tribes in Bashkuts respected

¹²³ T. Yazar-A. Dünder, "Türk-İslâm Sanatında 'Horoz' İkonografisi, **Kök Araştırmalar**, Vol.II, No.1, Bahar 2000, p. 213-235.

¹²⁴ Y. Çoruhlu, **Türk Mitolojisinin Ana Hatları**, p. 148-149.

¹²⁵ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.168.

¹²⁶ K. M. Baypakov, **a. g.e.**, p. 87

¹²⁷ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.168.

cranes because they frightened the rivals of Bashkuts and enabled them to achieve the victory during a battle. The crane bird symbolised **Hodja Ahmet Yesevi** in that he disguised as a crane.

Swan, goose and bird are water animals long regarded as sacred by Turks. Alper-Tunga had a daughter capable of hunting and saviour of Kazvin city called Goose. Turkish khan had a silver pond for his daughter and ducks and geese to swim in it in Balasagun. It is clear from these that such water animals as geese, duck and swan symbolise death¹²⁸. Among the felts excavated from Pazyryk was a piece on which a swan had been drawn. In Kazakh songs, swan was defined as symbols of love, parting and death but Anatolian tales and songs included ringdove instead of swan. Today Kazakh and Kyrgyz carpets describe swan as a major pattern.

Oguz Turks who believed themselves to have derived from sacred birds later began to accept that they had originated from such animals as **bear, wolf, eagle, deer, bull, cow and sheep**¹²⁹. In fact, all Turkic epics state that Turks generated from wolf¹³⁰. Gokturks believed that they had generated from a wolf. It is known that there was a head of wolf on the plume erected on the chamber of the king, hakan, kagan in Huns and Gokturks¹³¹. Chinese sources claim that Turks generated from wolf and put a golden wolf head on their flags to remember this belief forever¹³², which was continued as a long tradition centuries later by the fact that Atatürk the founder of Turkish Republic established Türk Ocağı where a head of wolf was described. Some banknotes and coins were covered with such signs and even today it is accepted as a symbol of Turks. Indeed, Anatolian tales and epics mostly mention about generation from a wolf and related episodes. Especially in folkloric faiths wolf is described as a sacred creature and even sur-creature, a god. Therefore numerous beliefs and proverbs survive on this issue.

Central Asian communities maintain the belief that they generated from wild **carnivorous birds, deer and wolf**. The related sources state that Huns a scribed

¹²⁸ E. Esin, "Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.167-168.

¹²⁹ B. Ögel, **Türk Mitolojisi (Kaynaklar ve Açıklamaları İle Destanları)**, Vol. I, Ankara 1993, p.33-57; Jean Paul-Roux (Çev. A. Kazancıgil), **Türklerin ve Moğolların Eski Dini**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002, p.191.

¹³⁰ B. Ögel, **Türk Mitolojisi**, p. 13-57; A. Taşağıl, **Gök-Türkler**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995, p. 110.

¹³¹ Diyarbakirli, **a. g.e.**, p. 119.

¹³² A. Taşağıl, **a. g. e.**, p.112.

their movement into Europe to a female deer's guidance to a new land¹³³, which is the same as the legend of Iskits who emphasized deer as well¹³⁴. It is not accidental that deer descriptions excavated from Pazyryk courgans from Budism and Siberian arts and crafts indicated importance of deer in nature all daily life, picturing on felts dramatic struggles between a lion and a deer an eagle and a deer etc¹³⁵... Deer are still used by Tuva people who are among Turkic communitis as well and adopted shamanism as a religion instead of cows and horses which is based an animal-ancestor (ongun-töz) derived from totem beliefs¹³⁶. On felts produced by so-called sacred sheep wool are pictured so-called holy deer and so-called eagle motifs¹³⁷. In Anatolian Seljuki stone decorations, choice of eagle figures as themes is based on the above-said tradition. There are now numerous epics concerning deer and eagles for example Alageyik tales believed to happen in Çukurova are still told in generations in central Anatolia and Çukurova.

Hungarians also believed that they generated from deer. **Enep** was a female deer which was the ancient **mother of Arpads**, national ancestors of Hungarians. Enep is supposed to have mated Turub bird to generate Arpads. Hungarian historians correlate this tradition to the fact that Huns, Iskits and Hungarians described eagle, deer and wolf on their works¹³⁸.

Ox, roosters and hens are among the animals which were sacrificed and used as animal-ancestor cult. Totem animals were horse in **Masagenots**, ox in Huns¹³⁹, and camel in Akhuns¹⁴⁰. **Oguz Khan** is said to be described as an ox in miniatures and epics in Turks. The two-horned world-conqueror is supposed to be Oguz Khan in **Zubdet-ül tevarih** displayed in Turkish-Islamic Works museum, and also Oguz Khan is described as an ox in **Oguzname** written in Uighuric language¹⁴¹. In Ottoman Empire, the title ox meant a significant level of status. An important sadrazam, now the prime minister was Mehmet Pasha nicknamed Öküz, ox whose name was given to the two Caravansarais in Ulukışla, Niğda and Kuşadası, Aydın.

¹³³ İ. Z. Eyüboğlu, **Anadolu İnanışları, Anadolu Üçlemesi-I**, İstanbul 1998, p.87-91.

¹³⁴ N. Diyarbakirli, **a. g. e.**, s. 118; A. Taşağıl, **Gök-Türkler**, s.112.

¹³⁵ N. Diyarbakirli, **a. g. e.**, s. 118-119.

¹³⁶ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.166.

¹³⁷ Lajos Ligeti, "Bilinmeyen İç Asya", **Türkler**, C. I, Ankara 2002, s. 677.

¹³⁸ László Rásonyi, "Tarihte Türklük", **Türkler**, C. I, Ankara, 2002, s. 368-369.

¹³⁹ C. P. Tolstov, "Goroda Guzov, İstoriko- Etnograficeskiye Etudi", **Sovetskaya Etnografiya**, Akademiya Nauk Soyuzu SSR, 3, Moskva-Leningrad (Ruşça), 1947, p. 78

¹⁴⁰ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.167.

¹⁴¹ E. Esin, Eurasia Göçebelerinin San'atının, s.152.

Though the title or nickname “öküz” implying ox has an humiliating meaning, it is still used an important nickname or title. Mmüm

It is known that **Altai Turks** made totems of cloth and felts in their daily life and supposed them to be alive things, which was popular and valid in Huns and Kazakhs too¹⁴². Huns are discovered to have described eagle-deer and lion-deer struggles as well as winged lion, deer and fantastic birds on the felts excavated from Pazyryk courgans. Kazakh descriptions of kentaros which are human-head and horse-body creatures was believed to save home, children and hearth until recently¹⁴³. At homes, there were small objects looking like ancestors or grandfathers made from various materials. Persian historian, **Gordizi** observed and written that Kyrgyz people occasionally worshipped wind, turtles, hawks or beautiful trees in 11th century, from which it follows that Turkic communities respected or worshipped animals due to their totemic beliefs or their supposed super natural and super human aspects¹⁴⁴.

Finally, material, shape of knots and carpet varieties resemble in Azerbaijani and Anatolian-Turkish carpets. Especially geometric patterns, floral motifs and backgroundornaments with lake-center create a similarity between the two countries.

Anatolian and Azerbaijani Turkish carpets and plain-weavings include geometric patterns very realistic floral motifs, human and various animal figures. Hieraldic system on carpet surfaces, geometric patterned carpet and other woven materials resemble Holbein-called early Ottoman era items in many respects. Animal figures are common central Asian, Anatolian and Azerbaijani carpets and other woven items, which means that although cultural origin and wealth differ to some extent, common or shared aspects live in different geographies.

¹⁴² Jean Paul Roux (Çev. A. Kazancıgil), **Altay Türklerinde Ölüm**, İstanbul 1999, s.188-214.

¹⁴³ Lezzet Tülbasiyeva, **Kazakların Yaşam Estetiği**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2004, s. 59.

¹⁴⁴ László Rásonyi, **a. g. e.**, s. 362.

Foto: 1- Arjman halısı, Şirvan grubu, XIX. yy. (L. Kerimov, Azerbaijan Carpet'den).

Photo:1- Arjman carpeti, Şirvan group, XIXth century. (L. Kerimov, from Azerbaijan Carpet).

Foto.2- Beşik kilimi, Gördes Çarşı Cami, b. deniz, 1985.

Photo: 2- Beşik kilimi, Gördes Çarşı Mosque, b. deniz, 1985.

Foto.3- Çarklı-Elekli halı, Şap Köy Cami- Ayvacık (Çanakkale), XVIII. yy. b. deniz, 1992.

Photo: 3- Çarklı-Elekli carpet, Şap Köy Mosque- Ayvacık (Çanakkale), XVIIIth century. b. deniz, 1992.

Foto. 4- Kilim dokuma, Bakü grubu, XX. yy. (L. Kerimov, Azerbaijan Carpet'den).

Photo: 4- Weaving kilim, Bakü group, XXth century. (L. Kerimov, From: Azerbaijan Carpet).

Foto.5- Buta desenli halı,detay, buka motifleri, Bakü Halça müzesi, b. deniz, 2003.

Photo: 5- Buta patterned carpet, detail, buka motifs, Baku Halça Museum, b. deniz, 2003

Foto.6- Minareli halı (gadim minare-eski minare), detay, XX. yy. başı, Bakü-Halça Müsesi, b. deniz, 2004.

Photo: 6- Minareli carpet (gadim minare-eski minare), detail, early XXth century, Baku-Halça Museum, b. deniz, 2004.

Foto.7- Seccâde halısı, Şirvan grubu, XX. yy. Bakü Halça müzesi, b. deniz, 2004.

Photo: 7- Seccâde carpet, Şirvan group, XXth century. Baku Halça Museum, b. deniz, 2004

Foto. 8- Karabulut halı, Seklik Köyü Cami (Bergama-İzmir), XVIII-XIX. yy. b. deniz, 1987.

Photo: 8- Karabulut carpet, Seklik Köyü Mosque (Bergama-İzmir), XVIII-XIXth century. b. deniz, 1987.

Foto.9- Seccâde halısı (Sivas), sandık içi süslemesi (keçi ve aslan figürü), 1944 tarihli, b. deniz, 1987.

Photo: 9- Seccâde carpet (Sivas), sandık içi ornamentation (goat and lion figure), 1944, B. Deniz, 1987.

Foto.10- Atlı-köpekli Halı, detay- Karabağ, XX. yy. başı, Bakü Halça Müzesi, b. deniz, 2003.

Photo: 10- Horse-Dog carpet, detail- Karabagh, early XXth century, Baku Halça Museum, b. deniz, 2003.